

# MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSATJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI  
ÉS NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA.

3

1063184

## BÉKÉS MEGYE

IRTA

DR. GAÁL JENŐ

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ ÉS AZ ARADI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA TITKÁRA

KÜLÖNLENYOMAT

A »NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE« 1892. ÉVI JUNIUS HAVI FÜZETÉBŐL.

Ara: 20 kr.

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.



# BÉKÉS MEGYE

IRTA

DR. GAÁL JENŐ

KÜLÖNLÉNYOMAT

»NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE« 1892. ÉVI JUNIUS HAVI FÜZETÉBŐL.



---

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.



Az országnak alig van vidéke, melynek kellő felfogásához és jelen viszonyainak megértéséhez, multjának és fejlődésének ismerete nélkülözhetlenebb volna, mint az alföld néhány megyéje között talán első sorban éppen Békéséhez. Czélszerűnek tartom azért mindenekelőtt néhány történeti adat felsorolásával megadni azt a kulcsot, melyet birván, az ottani állapotokat mindenki természeteseneknek, de egyuttal igen érdekeseeknek, sőt sok tekintetben bámulatosaknak fogja találni és képesebb lesz azok alakulásának jelentőségét méltányolni.

Békés, mint vármegye, már az első koronás király idejében létezett. Lakosai több, mint öt századon át tiszta magyarok voltak, mit a helynevek és a megmaradt történeti adatok egyaránt bizonyítanak. Jeles történetirók, köztük Szabó Károly, ebből azt a következtetést vonják le, hogy a honfoglaló magyarság az előbbi lakosokat úgy kipusztította vagy felnyomta e vidékről a hegyekbe, hogy azok közül még hirtmondó sem maradt. Mintegy 130 régi község nevét ismerjük, melyek az újabb korban vagy ismét felvirágoztak, vagy határaik ma pusztákat és dűlőket képeznek, de nevökön a később jött idegen ajkú gyarmatosok sem tudtak változtatni. Békésmegyében a magyarok a vezérek korában, midőn területe erdőséggel, réttel, mocsarak- és nádasokkal volt borítva, a Kőrös mentén fekvő vidékeket foglalták el, mert marhatenyésztéssel foglalkozván, mindenekelőtt az itatókat keresték. Hogy ez így volt, bizonyítják a régi okmányok, melyek például Doboz községet, mint azon időben a királyi sertéshizlalók lakhelyét említik. A községek akkor természetesen nem nagy terjedelemmel és népességgel bírtak, mert hiszen egy-egy



valamire való pusztán kettőnek, sőt háromnak létezését is meg lehet állapítani. Egész sora ismeretes a magyar birtokos-családoknak, kik ott élénk társadalmi és közéletet folytattak s ezek közül nem egy tett szolgálatot az országnak is. Gyula várának 1566-ban hetven napi ostrom után történt bevétele azonban 132 évre török uralmat hozott e megyébe, mely az alatt úgy elpusztult, hogy midőn 1695. január 9-én a török várőrség Gyuláról elvonulni volt kénytelen s vele együtt az egész megye ismét felszabadult, csupán hét nyomorult községe maradt, t. i. Gyula, Békés, Csaba, Gerla, Doboz, Vári és Ványa, melyek lakosai voltakép nomád életet folytattak és föld alatti kunyhókban, ugynevezett putrikban laktak, melyek nagyon hasonlítottak a vadállatok oduihoz. A királyi kincstár ekkor Békés vármegyére, mint uratlan birtokra, reá tette kezét, de husz évig teljesen parlagon hagyta, mert nem tudott vele mit kezdeni. Ez idő alatt a királyi kamara egy tisztviselőjét küldte le, a ki azután azt jelentette, hogy a békésmegyei lakosság többnyire rablókból és tolvajokból áll s a vadállatok ott úgy elszaporodtak, hogy Gyuláról Szolnokra menve, a kondorosi pusztán egy egész farka vaddisznó támadta meg. Husz évi ily csendélet után az 1715. évi XCII. törvényczikk mondta ki, hogy Békés vármegye újból létezik. Első főispánja, ki nem lakott annak területén, egy bécsi német báró lett, de a kibén volt erély és a ki egyszer le is jövéen, a rend elemeit kezdte itt meghonosítani. Igy például 1717-ben hivatalos összeírást rendelt el, mely által kitünt, hogy akkor 11 községben, t. i. az imént említett heten kívül még Szeghalmon, Füzesgyarmaton, Öcsödön és Ladányban összesen 573 család, az egész megye területén pedig 294 darab ló, 938 drb. ökör, 1041 drb. tehén, 401 drb. sertés, 455 drb. juh találtatott és a lakosság tulajdonában levő összes gabona, állatok, továbbá az épületek, szóval az egész vagyon becserőrtéke 46.520 frtot tett. Ki tudja, meddig maradt volna Békés vármegye ezen állapotban, ha ez időtájt Haruckern János György linezi születésű, nem pék, mint a közhiedelem tévesen tartja, hanem cs. kir. élelmezési biztos és udvari kamarai tanácsos nem szorgalmazza, hogy a kincstárral szemben fennálló követeléseire végre egyenlítettessenek már ki. Folyamodványában előadta, hogy ő az udvart már 30 év óta hiven szolgálja, jelen hivatalát 18 év óta viseli, 27 hadjáratban vett

részt és az élelmezési főbiztos távollétében, mint annak helyettese, már szintén gyakran működött. Felhossa kérvényében, hogy midőn egy alkalommal 23 élelmezési biztos ellen hűtlen kezelés miatt vizsgálat és kereset indított, egyedül ő találtatott közülök ártatlannak, azért nemcsak hivatalában hagyatott meg, hanem 1698-ban tanácsossá neveztetett ki s mint ilyen, az aradi vár erősítésének munkálatait vezette. Az olasz hadjárat alatt ismét mint élelmezési biztos szerepelt és hivatkozva Savoyai Jenő fővezérre, állítja, hogy ekkor legalább egy millió forint hasznót hajtott a kincstárnak. Összes követelése 24.000 frt. volt, ennek fejében kérte magának és örököseinek tulajdonul a budai hévizi malmot a mellette levő kis kerttel s a hozzá tartozó uri jogokkal együtt átadatni, ha pedig ez bármi oknál fogva nem volna lehetséges, az esetben a szegedi királyi kamarai prefekturához tartozó békésmegyei fiskális jószágokat kívánta.

E kérelem véleményadás végett kiadatott a királyi kamarának, mely oda nyilatkozott, hogy az akkor viselt háború miatt a malmot a kincstár nem nélkülözheti, azért az élelmezési biztos inkább a békésmegyei jószágokkal elégíttessék ki. A szegedi prefektura a nevezett birtokok becstjére szólíttatván fel, azok értékét jövedelmöknek négy százalékkal lett tökécsítése után 39.299 forintra tette, mely összeget azonban Haruckern nem fizette ki, mivel neki az 1723. évi május 3-án kiadott adománylevél értelmében 24.000 forintos követelésének a vételárba történt betudása mellett csak 13.000 forintot kellett letennie.

E birtokokhoz azonban, hogy értékesíthetők legyenek, politikai hatalom is kellett, azért némi szorgalmazás után Haruckern 1732-ben Békés vármegye főispánjává neveztetett ki. Az új főispán, egyszersmind e roppant terjedelmű birtokok ura, azok benépesítését tartotta első feladatának. E végből felhívást intézett Magyarország lakosaihoz, melyben a települni kívánóknak földet és vallásuk szabad gyakorlását biztosította. Nemcsak a szomszéd megyékből nagyszámú helvét, hanem főleg a felföldről sok ágostai hitvallású evangélikus jelentkezett, a kik ez időtájt vallási üldöztetésnek voltak kitéve. A telepítésnél egyik főszempontnak tekintetett, hogy a felekezeti és nemzetiségi surlódások kikerülése végett minden községben csupán egy vallású és egy nyelvű jobbágyok

telepíttessenek. Így például Csabának és Szarvasnak csupa ágostai hitvallású evangélikus tót, Békésnek, Gyomának, Ladánynak, Öcsödnek, Füzesgyarmatnak, Szeghalomnak, Tarcsának, Ványának, mely azonban ma Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyéhez tartozik és Vésztőnek csupa református, Orosházának ágostai hitvallású magyar, a már Arad vármegyében fekvő Eleknek pedig csupa római katolikus német lakosai voltak. Az új földesúr a jövevényeket mindenféle kedvezményekben részesítette. Nemcsak az uri jogok élvezetében hagyta meg őket, hanem azoknak, a kik nem voltak képesek az országos adót fizetni, gyakran ő nyújtott előleget. Megesett, hogy ha szántóföldeiket árvíz pusztította el, ekkor saját allodiális földjeit engedte át nekik jutányos haszonbér mellett. Ily kedvező bánásmód mellett folyton erősödtek és gyarapodtak az új gyarmatok és ha gyakran érték is úgy a mult, mint a jelen században kisebb-nagyobb csapások azokat, kivétel nélkül mind felvirágoztak és ma együtt az ország egyik legvagyonosabb, leghaladóbb és leghazafiasabb vármegyéjét képezik. Fejlődésének alapját kitünő búzatermő talaja, szorgalmas, értelmes és erőteljes szapora népessége képezik. Szerencséje volt, hogy újjáalakulásának első évtizedei alatt, sőt később is folyton emberszerető földesurai voltak, mert Haruckern utódai, annak egyetlen 1775-ben meghalt Ferencz nevű fia elhunytá után és vele a férfilag kihaltával a leányági örökösök, a Wenckheim, Károlyi, Sztáray, Apponyi és a többi családok nem váltak hűtlenekké a nagy telepítő böcs hagyományaihoz. Ezen kívül szerencséje az, hogy csatatért soha sem képezett és így az ország fejlődésének minden visszaesés nélkül lehetett részese. Nagy csapások is érték azonban, mert a pestis, kolera, szárazság és árvizek rendkívüli károkat tettek a lakosságban és annak vagyonosodását koronkint megakasztották, de ennek tényezőit általában nem gyengíthették meg, úgy, hogy Békés egészben véve méltán tartatik hazánk egyik legáldottabb megyéjének.

E vármegye területe nem túlságos nagy, mert az országának 3.558 négyszögkilométerrel csak 1.23%-át teszi. Összesen 28 községe van, melyek határa tehát átlag 122.69 négyszögkilométert tesz, holott egy község területe az országban csak 21.8 négyszögkilométer, sőt a Tisza balparti megyékben sem több, mint 30 négyszögkilométer. Látszik ebből,



hogy a lakosság Békés vármegyében mily nagy községekben lakik. A legutolsó népszámlálás adatai szerint lakosainak száma 258.386, a kik 42.483 házban laknak, a szaporulat az utóbbi tíz év alatt 28.629 lelket és 3.941 házat foglal magában. Legnépesebb mezővárosa Békés-Csaba 34.243 lélekkel, azután következik Békés 25.087, Szarvas 24.393, Orosháza 19.956, a megyei székhely Gyula 19.991, Mező-Berény 12.469, Gyoma 10.867 és Endrőd 10.898 lakossal. A többi községek ennél kevesebb lélekszámmal bírnak, de Tót-Komlós népe szintén megközelíti a 10.000 lelket; 5.000-en felüli lélekszámmal bírnak még nagyság szerinti sorrendben Szeghalom (8.952 l.), Öcsöd (7.875 l.), Füzesgyarmat (7.829 l.), Vésztő (7.577 l.), Kőrös-Ladány (7.122 l.), Szent-András (6.735 l.) és Kőrös-Tarcsa (5.396 l.), Doboz pedig e számot megközelíti. Legkisebb községe Békésmegyének Szabad-Szent-Tornya, 1.683 lakossal. Ennek megfelelőleg e megyében a törvény által ugynevezett kisközség egyáltalában nincs is, de törvényhatósági joggal felruházott vagy szab. kir. város sem található. A régi nagyközségek már meglehetősen túlülve vannak. Mutatja ezt az, hogy a népesség legnagyobb arányú szaporodása épen a legkisebb új községekben észlelhető. A husz százalékon felüli gyarapodás az egy Füzes-Gyarmat kivételével csupán ezekben volt meg, két községben meghaladta az 50, háromban a 30 és ugyancsak háromban a 20%-ot.

A viszonylagos népesség Békésben az országos átlagnál jóval nagyobb. E tekintetben nyolczadik vármegyéje az országnak.

Nemzetiségre nézve a lakosság túlnyomólag magyar, mert annak 73·06%/o-a az, 22·01%/o tót, 2·36%/o német, 2·33 oláh, a többi csekély töredék egyéb hazai nyelvű. Magyarosság tekintetében Békés tízennyolczadik, tótosság tekintetében pedig a tizenhetedik vármegyéje az országnak.

Vallásfelekezeti tekintetben e vármegye túlnyomólag protestáns, mert az ágostaiak 35·73, a helvét hitvallású evangélikusok 35·35, tehát együtt 71·08%/o-át képezik a lakosságnak. A római katolikusok számaránya 22·73, a görög-keletieké 2·39, az izraelitáké 2·78%/o; a többi felekezetek alig jöhetnek tekintetbe. A békésmegyei nép általában egészséges, erős testalkatú és ugy vérmérséklet, valamint jellem tekintetében megegyezik az alföldi nép azon nemzetiségével, melyhez tar-

tozik. A több, mint 150 éves együttlakás következtében tótok és németek meglehetősen hozzásimultak a magyarokhoz, a kiknek viseletét, szokásait, életmódját nagyon sokban elsajátították, de világnézetben és gondolkozás tekintetében azoktól még különböznek. A magyarok között is különbség van az egyes vidékek szerint. Gyulán, hol a többséget képezik és túlnyomólag reformátusok, rendesen takarékos, de egyébként igen közészerű emberek; Orosházán, hol lutheránusok, észre, vállalkozási szellemre nézve kitünők, de házsártos és gyakran fékezhetetlen elemnek bizonyultak; Békésen szelid, csendes nép lakik, mely az árvizektől sokat szenvedett, de a szabályozások befejezése és főleg a száraz esztendőök bekövetkezése óta kissé már anyagilag megint összeszedte magát. Az árvizek elleni védelem okozta, hogy e derék magyar város 80%-os községi pótdadóval van megróva és ha vasszorgalmú és takarékos lakossággal nem dicsekednék, már rég tönkre ment volna, míg most küzdelemmel és lassan ugyan, de tényleg mégis halad előre. Az újkigyósiak gróf Wenckheim Krisztina uró volt telepítvényesei, kik igen jutányosan vették 2.000 holdnyi határukat és azon kívül 4.000 holdat kapván méltányos haszonbérbe, megvannak, de még sokáig kell adósságaikat törleszteniök. Azelőtt igen garázda, haszontalan nép voltak, míg csak egy derék lelkészöknék nem sikerült őket teljesen megszelidíteni, ugy, hogy ma valóban igyekvő, jó emberek, csak a fényüzést szeretik túlságosan, különösen a ruházatban. A gyomaiak meglehetősen veszekedő, verekedő természetűek. Csorváson a magyar lakosok a gyulaiak jellemét tüntetik fel, a kiknek gyarmatosai. Szt.-Andráson és Öcsödön kissé vad természetűek, a legtöbb megbotránkoztató istenkáromlás is innen pereltetik be. Gyula-Várban rovott emberek laknak, kik könnyen megkéselik a velök kikötöt. Mező-Berényben alattomosak és boszúállók. Bánfalván igen jó munkások. A sárréti nép, a mely közt a legtöbb őslakó-ivadék található, igen jó és békés emberekből áll. A tótok szintén meglehetősen szelid lelkületűek megyeszerte. Békés-Csabán a gazdaosztály tisztességes, józan és takarékos. Duhajkodás vagy veszekedés vajmi ritkán fordul elő. Az öreg gazdák legnagyobb fényüzése az, ha otthon jól megreggelizvén vagy ebédelvén, elmennek a »Fiume« nevű szálloda kávéházába s ott megisznak egy-két fekete kávé, melybe sós »kiflit« mártogatnak, mi-

közben megvitatják a maguk, mások és a város bajait. A fiatal nemzedék az ily mindennapos összejövetelekből azonban ki van zárva. A mérséklet ezen szabálya alól kivételt képeznek a lakodalmak, hol azután van minden, sült vagy főtt burgonya, csöröge fánk, fonott kalács, paprikás és hozzá bicskanyitogató savanyú kerti bor és gabonapálinka bőven. Az ily mulatság azonban két-három napig is eltart és eszik-iszik ottan boldog-boldogtalan. A halotti torok csak családi körben vannak még divatban. A disznótorok, lakodalmak és egyéb családi ünnepélyek főleg novembertől a tavaszi munkaidő bekövetkeztéig tartatnak. Családi élete egészen patriarchális. A családfő megnősíti fiait, a kik azután mint házasok is az apai udvarban maradnak és együtt folytatják vele a gazdálkodást. A vagyon a gyermekek közt csak az apa halála után osztatik meg. A szarvasi nép erkölcsiség tekintetében dicséretet érdemel, mit főleg annak lehet tulajdonítani, hogy egyházi hatóságai a legrégibb idő óta valóságos hadjáratot folytattak az e nemű botlások ellen. A kisebbszerű lopások itt is megesnek, de utonállás, rablás, gyilkosság szerfelett ritkán fordulnak elő nála, sőt maga a nép lázad fel az ilyenek ellen. Hanem a babonaságból eredő csalások és ígézések újabban sem egészen ismeretlenek. A szarvasi nép is igyekvő és jelleme hasonlít a csabai népéhez. A kondorosiak az ő gyarmatosaik, kiknek magaviselete és szorgalma szintén kifogástalan. A komlói tótok faji jellegüket a legtisztábban őrizték meg. Igen vallásosak, lopás kevés, gyilkosság épen nem fordul elő közöttük. Az isteni tiszteletet, különösen télen, szorgalmasan látogatják, míg nyáron a mezei munka idején távol maradnak attól. A közerkölcsiség általában nem rossz lábon áll e helyen, de az aratások a két nem érintkezésére nem ritkán veszélyesek s ennek tulajdonítható, hogy a törvénytelen gyermekek száma elég nagy közöttük. A mezőberényi tótok vagyonszerzés és munka tekintetében versenyeznek az ottani németekkel és magyarokkal. E versenyben elsők a németek, azután a tótok következnek és végül jönnek a magyarok. A megyében németek még Gyulán és Gyomán vannak. Jó és törekvő, de az újabb időben egyáltalán nem vezethető népnek mutatkoznak. Oláhok az aradmegyei határon fekvő Kétegyházán találhatók, hol a lakosság zömét képezik, továbbá Gyulán, hol nagy kisebbségben vannak. Mindkét

helyen csendes, békeszerető emberek, de anyagilag legkevésbé jól állanak, mert a vallásos bűjtjeikkel összefüggő rossz táplálkozás folytán gyengék és a pálinkaivást kedvelik. A békés-  
csabai görögkeleti oláhok már régebben eltótosodtak. Az egész  
megyében legtöbb bünyfenyitő per Gyomáról és Öcsődről kerül  
ki, hol magyarok laknak.

A békésmegyei nép eléggé hajlandó házasságot kötni és  
a házasságban élők valamivel számosabbak itt, mint átlag  
akár a szorosabb értelemben vett Magyarországon, akár  
Szt.-István birodalmának területén. Születési aránya 51—52,  
a mi az ország 44—45-ös arányával szemben elég kedvező.  
A gyermekhalálozás némely években valamivel jobb, de  
másokban sokkal rosszabb az országos átlagnál. Ugyanez áll  
a halálesetekre általában is, melyek a nép jólétét tekintve  
elég számosak.

A békésmegyei nép túlnyomólag földmiveléssel foglal-  
kozik, az iparos- és kereskedő-osztály általában számra nézve  
elég jelentékeny ugyan, de tisztán iparukból aránylag keve-  
sen bírnak megélni. A jobbmódúak földet vesznek vagy  
bérelnek, a szegényebbek pedig nyáron a nagy munkaidő  
alatt napszámba mennek.

Békés vármegye csupa síkság, melyen csak itt-ott  
emelkedik ki egy-egy halom vagy vonul végig néhány  
figyelemre méltó völgyület. A domborzati viszonyokat leg-  
jobban feltűnteti, ha az államvaspályák ottani vonalán fekvő  
egy-egy pontok magasságát hasonlítjuk össze. A sínek például a  
megye keleti szélén, Kétegyházán 22<sup>81</sup>, Mező-Berényben,  
annak közepe táján 89<sup>06</sup>, a megye nyugati szélén, Gyomán  
87<sup>13</sup> méter magasságban rakják le a tenger színe felett. Az  
esés a Tisza felé tehát rendkívül csekély. A halmok száma a  
Berettyó és a Kőrösök vidékén 300-ra tehető. Azok termé-  
szete iránt nincsenek a szakértők tisztában. Némelyek e  
halmokat geológiai emlékeknek tartják, melyeknél több réteg  
világosan megkülönböztethető, mások szerint emberek rakták  
régente, midőn az egész vidék még mocsarakkal volt tele és  
pedig azért, hogy rajtok lakjanak. Ismét mások őrhalmoknak  
mondják, melyeken a csatározások alkalmával jelt adtak és  
mintegy tábori távirtdaszolgálatot rendeztek be. Az tény, hogy  
nem egy vidéken egymás közötti távolságuk tekintetében  
bizonyos szabályosságot lehet észlelni. Vannak olyanok is,

kik temetkezési helyeknek vitatják, habár a bennök talált leletek nem valami gyakoriak. A nagyobb és kisebb völgyületek mindmegannyi csatornái voltak a Körös folyónak, mely azokon keresztül vizével gyakran az egész tájékat elborította. Ennek következtében a területet nagyrészt folyton sás, nád és szittyó lepte el. Csak még néhány évtizeddel is ezelőtt Gyula, Csaba és Békés között majdnem összefüggő rét terült el, melyen a közlekedést tavasszal csupán ladikok, ugynevezett lélekvesztők segélyével lehetett fentartani. Az említett völgyületek legnevezetesebbike a Hajdú-völgy, mely Elektől kiindulva, Kétegyháza, Kigyós, Gerendás felé vonul, Csorvásnál elágazik, ágai azután a Száraz-érrel egyesülnek, mely Arad felett a Marosból kiszabadulván, Tót-Komlós és Orosházának tart s Ujvároson túl a vásárhelyi pusztákon enyészik el. Gerendáson gróf Apponyi Albert birtokán e völgyületben egy tó van, mely soha sem szárad ki s mely úgy látszik a folyók közül különösen a Marossal van valami összeköttetésben, mert víz-állása a Marosénak rendszerint megfelel.

Az előtt sokkal több volt itt az erdőség, mint ma, midőn néhány pontot kivéve, melyek közt első sorban Gerlát kell említeni, hol azt a Wenckheim grófok mint vadast őrizték meg az enyészettől, valóságos erdőt alig találhatni e vármegyében. Azonban a több, mint másfél század óta folyton művelés alatt álló szántóföldeken, főleg az árkok mentén, még most is sokszor kibujik a tövises cserje, mint a hajdani őserdők maradványa. Azon térséget, hol a múlt század első felében a halak, rákok, pióczák, vízi madarak és óriási mennyiségű békák laktak, ma virágzó helységek és csinos tanyák lepik el. A vizek lecsapolása és a föld rendszeres művelése azonban nemcsak a növényzetet és állatvilágot, hanem az éghajlatot is megváltoztatta, mert ma Békés vármegyében sokkal melegebb van, mint régi feljegyzések szerint az előtt volt. A mocsárlázak, melyeket pedig e vármegyében főleg tavasszal alig lehetett az előtt kikerülni, megszűntek, de helyöket más betegségek, névszerint a tüdőbajok foglalták el.

Békés vármegye talajának főképletét homok- és agyagrétegek képezik. A negyedkori lerakódás felett, mely helylyelközzel ősemlősök csontvázait rejtí magában, homok, sárga agyag és televény találtak. A legalsó réteg homokból áll, melynek szemei aprók, rendszeren egyneműek, csak a csillám

fordul elő abban vékony, de nagyobb terjedelmű és ezüst-fehérségű pikkelyekben. A homokrétég vastagsága tetemes, néhol a felületre is felkerül, másutt ellenben alantabb fekszik s ekkor agyag vagy fekete föld borítja. Anyagára nézve a homok csak kivételesen tiszta quarcz, hanem gyakran keverve van más anyagokkal, miért a vakolásra alkalmas homok a vidéken vajmi ritka, kavicsot pedig a folyók medrében sem találtak.

A békésmegyei földnek termőereje a televényben rejlik, melyet a víz könnyen járhat át, de azután huzamosabb ideig marad benne. Főleg az évelő növények számára rendkívüli tápanyag rejlik benne. A békési búza kitünő minőségét, aczélosságát és páratlan súlyát jórészt e tápanyagnak kell tulajdonítani, melyet czélszerűtlen termelés útján azonban ki lehet élni, annak gondos trágyázása tehát szintén szükséges. A televény egyik válfaja a szikes föld, mely némely vidékeken nagyobb mennyiségben fordul elő és könnyen észrevehető kisebb-nagyobb foltokat képez. Van oly szik, melyet bizonyos czélszerű kezelés mellett használni is lehet, míg a vak szik merőben hasznavehetetlen. A szikes földek nagyobb terjedelemben Szeghalom, Körös-Ladány, Vésztő, Szarvas, Szent-András, Öcsöd, Békés-Gyula, Csaba és Kétegyháza határában találhatók.

A föld ára és haszonbére nagyon különböző a megye egyes vidékein. De lehet mondani, hogy kataszteri holdankint számítva 125—150 forintot a legelhagyottabb vidéken és a még használható, de legrosszabb minőségű földekért is megadnak. A jobb földek ára 250—500 forintra tehető. A haszonbér a félreesőbb helyeken 8—12 forint, a főbb vonalakon és nagyobb községek határában pedig az 16—22 frtra is felmegy.

Az éghajlat nagy hajlandósággal bír a végletekre. A hideg teleket a legforróbb nyár, a nagyon hűvös napokat pedig rekkenő hőség szokta követni. Ezen erdőtlen síkságon a szélsőségek egymást érik. A tél hidege 3—6 fok közt ingadozik Reaumur szerint, de kivételesen 10, sőt 17 fokra is leszáll. Tartóssága azonban ritkán van. A sokak által, különösen a vasutak behozatala előtt, de most is — mert Békés vármegyének kútjai alig vannak — annyira óhajtott szánút nem szokott tartós lenni. De azért a dúló téli fergetegek néha oly mértékben fordulnak elő, hogy közcsapás jellegével bírnak.

Tavaszi e vidéken alig van. A télből legtöbbnyire beleszürik az időjárás a nyár kellő közepébe. Gyakran április havában még fűtenek s néhány nap múlva már tikkasztó a hőség.

A nyár hosszú és nagyon meleg szokott lenni. Juliusban és augusztusban a hőmérő néha huzamosabb ideig mintegy megáll a 28—30 foknál. Voltak évek, midőn az ily meleg negyven napon át szakadatlanul tartott. A nagy hőség végét viharok jelzik. Az üde és nedves nyár Békés vármegyében ritkaság, ellenben az olyan állapot, midőn a megrepedezett és szárazságtól kemény földet nem lehet szántani, gyakran fordul elő. A nyárnak egyik csapása a rettenetes por, mely az utakon és főleg az utcákon, különösen, ha estefelé a község csordája azon átvonult, órákig nem tud leszállani. Ilyenkor az ott tartózkodás gyötrelmekkel van összekötve.

Mint az Alföldön általában, legszebb és legkellemesebb évszak itt is az őszi. Rendszeresen tartós, állandó jellegű és észrevétlenül szokott az ismét nagyon változó télbe átmenni.

Szelei azok, melyek az Alföldön rendszerint uralkodnak: az észak- és délnyugatiak. A nyugati szelek szokták az esőt hozni. A déli és keleti szelek ritkábbak. Eső aránylag kevés és nagyon egyenlőtlenül van elosztva. Legtöbb becsét tulajdonítanak a gazdák a téli nedvesség mellett a májusi esőnek, április havát ellenben csak hűvösnek szeretik. A száraz évek, midőn az aszály mindent vagy nagyon sokat elpusztított a termésből, 1768 óta a múlt században tíz, a században is már hat jegyeztetett fel, melyek közül legnevesebb az 1863. évi, midőn a legjobb földek ára az inség folytán lement 50 frtra; az állatállomány igen nagy része a rendkívüli takarmányhiány folytán elpusztult és az emberek, ha tönkre nem mentek, több évre tetemesen eladósodtak. Nagy csapását képezik e vidéknek a kései fagyok és a gabonában, főleg a búzában jelentkező rozsdák. Mindkettő a végletekre hajló éghajlat következménye.

Békés vármegyét a Fekete-, Fehér-, Sebes-, Kettős- és Hármás-Körösök, továbbá a Berettyó szelik át vagy pedig részben annak határvonalát képezik. A felsorolt folyók e vármegyében levő szakaszainak hossza összesen 189,6 kilométer, melyből esik a Fekete-Körösre 24,5, a Fehér-Körösre 9,7, a Kettős-Körösre 37,5, a Sebes-Körösre 18,0, a Berettyóra 17,0,

az egyesült Berettyó és Sebes-Kőrösre 15<sup>4</sup>. A Fekete- és Fehér-Kőrös folyók Gyula városától lefelé 4 kilométer távolságban egyesülnek egymással és ettől a ponttól Kettős-Kőrös név alatt ösmeretes, Tarcsa községe alatt felveszik a már Szeghalom és Kőrös-Ladány között egyesült Sebes-Kőrös és Berettyó folyók vizeit. Innen Hármaskőrös elnevezéssel folytatják útjukat. E folyók kiszámíthatlan károkat csináltak folyton. Azelőtt az egész megye az ő birodalmuk volt. Az általuk alkotott mocsarak mérges kigőzölgése különféle nyavalyát hozott az emberekre és a mezőgazdaság rendes vitelét, de még a községekben való nyugalmas tartózkodást is lehetlenné tette.

Ezért folyók szabályozásának kérdése már e század elején, 1820-ban, fölvetetett, a mennyiben a helytartótanács rendelete folytán ez évben kezdetett meg a folyók rendszerének térképezése és a vízrajzi adatok gyűjtése. Hanem a szabályozás maga 1820-tól 1840-ig a vármegye területén alig haladt előre, 1840-től 1844-ig azonban a Kettős- és Hármaskőrös békésmegyei részén több átvágás létesített, de oly kis mértékben, hogy azok a megye felső részének súlyos helyzetén nem segítettek.

1844-től 1852. évig a szabályozás szünetelt és csak miután 1855. évben az egységes szabályozási tervet elkészült és jóváhagyatott, vette az ismét kezdetét és haladt a helyi bajok orvoslásának figyelembe vételével kielégítő sikerrel előre. A szabályozási munkálatok feletti felügyeletet az akkor Nagy-Váradon székelő helytartósági vízépítészeti osztály gyakorolta.

A békési folyók igen nagy kanyarokkal bírván, helyes volt a felülről nagy sebességgel jövő vizeknek gyorsabb levezetése céljából több átvágást csinálni, a minő 1856-tól kezdve 1870-ig bezárólag összesen 103 tényleg eszközöltetett is.

A Fehér-Kőrös a régibb időkben Gyula városán, a Fekete-Kőrös Doboz községén folyt és mindkettő Békésen haladt keresztül, sőt e város beltelkei között egyesült. Nem csoda tehát, ha árvizeik a nevezett városokat a legnagyobb veszedelemmel fenyegették. E baj elhárítása érdekében az említett két folyó deltájában Gyula-Varsándtól Békésig egy 24 kilométer hosszú csatorna ásatott.



Ugyanezen időszakban a Sebes-Körös Sárretjén át ásott egy 35 kilométer hosszú csatorna és miután ez egy majdnem 30.000 kat. hold nagyságú, állandóan vízzel borított mély fekvésű nádason vezetett át, ez uton abból a legjobb minőségű szántó föld keletkezett. Egy nagy nádat képezett a Berettyó Sárretje is. E terület egyes helyek kivételével most már szintén leginkább szántóföldre alakult át.

Az előbb említett átvágások és csatornák leginkább közmunka-erővel ásottak és így 1861 végeig összesen 7,349.127 m<sup>3</sup> föld emeltetett ki. Az átvágások ma már teljesen ki vannak képződve, a Fekete-Körösön két, a Sebes-Körösön hat átvágás kivételével. A fekete-körösiak a jövő évben jönnek munka alá. A Kettős- és Hármaskörös átvágásai közül a víz önereje által 4 átvágás képezetett ki az anyameder méretében, míg a többi az anyag keménysége és a lefolyó víz kiesése miatt nem képződött ki s így a kitűzött cél sem értett el.

Miután pedig az árvizek a létesített átvágások dacára a kellő gyorsasággal nem folytak le, sőt az állandó és hosszantartó duzzadás miatt különösen Békés és Gyoma városok veszélyeztetve voltak, míg a ki nem képződött alsó átvágásoknak mesterséges uton való kiszélesítése és mélyítése nem határozottatott el.

Ezen munkát az állam által hajtatik végre és 1881-től a legnagyobb erővel még ma is folyamatban van. A szabályozás, szélesítés és mélyítés költségei eddig megközelítik az 5 milliót.

Az átvágásoknak az anyameder méretében való kiképzésével egyidejűleg építtetnek szabványos távolságban a védőtöltések is a régi anyamedrek elzárásával. E munka következtében a Gyoma és Endrőd községek beltelkeit alámosással fenyegető árhullám onnan eltávolított, de a vizek gyors lefolyása is eleretett és úgy Békésnél, valamint Gyománál az eddig észlelt duzzadások teljesen megszűntek.

Jelenleg ezen munkát Öcsöd előtt van folyamatban. A jövő évben pedig a Sebes-Körös 3 kilométer hosszú folyamszakasza fog rendeztetni, mert az Körös-Ladány községének egy egész utcáját elmosással fenyegeti.

Békés vármegye területén a Kettős- és Hármaskörös mentén még 6 átvágást kell szélesíteni és mélyíteni, továbbá

több partleásást eszközölni, hogy a szabályozás befejezettnak legyen mondható. E munka 5—6 év alatt befejeztetik.

A vármegyében a folyók mentén levő töltéseket az 1852-től 1862-ig alakult társulatok építették. A vármegyében öt ilyen társulat működik:

1. Az alsó fehér-kőrösi ármentesítő társulat, melynek felügyelete alatt áll és tulajdonát képezi 57<sup>5</sup>/<sub>10</sub> kilométer töltés.

2. A hosszúfoki ármentesítő társulat töltésrendszerének hossza a folyó mentén 72<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km., a csatornák mentén 79<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km.

3. A kőrös-tisza-marosi ármentesítő és belvizlevezető társulat Békés vármegyei töltése 84<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km.

4. A sebes-kőrösi ármentesítő és belvizszabályozó társulat töltésrendszere 41<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km.

5. A berettyó-kőrösi vízszabályozó és ármentesítő társulat keretébe tartozó

a) Berettyó-osztálynak van 26<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km.;

b) az ivánfenéki osztálynak van 56<sup>0</sup>/<sub>10</sub> km. töltése.

A Békés vármegye területén levő védtöltések összes hossza tehát 415<sup>5</sup>/<sub>10</sub> km.-t tesz.

A töltések az eddig észlelt legmagasabb víz felett vannak már építve, még némi építkezést csak a Berettyó-osztály töltésrendszere igényel.

A társulati költségeket nem lehet könnyedén megállapítani, miután azok nem vármegyei területenkint állítvák össze, pedig a nevezett társulatoknak tovább folyó töltései más vármegyékben is vannak.

Ezenkívül a legtöbb folyó mellett fekvő város körgáttal biztosította az árvízveszély ellen magát, a mi roppant kiadásokat rótt rájuk. Szóval azon termékeny területet, melylyel e vármegye dicsekedhetik, nem kapja a lakosság ingyen, hanem azt nagy munkával kellett elhódítani és folytonos áldozatokkal kell védelmeznie az elemektől, melyek szintén igényt tartanak rá.

A Kettős- és Hármaskőrös, melynek szabályozott vonala a 240 kilométer szabályozatlannal szemben 137 kilométer hosszú, tutajokkal és dereglyékkel, sőt kisebb gőzhajókkal is egész hosszában hajózható. A Fehér-Kőrös erre kevésbé alkalmas, mivel nyáron át igen csekély víz van benne, de lóval vontatott dereglyék közlekedhetnek rajta. A Fekete-Kőrös az Arad vármegyében fekvő vadászati hidtól a Kettős-Kőrösig

mintegy 40 kilométer hosszban lóval vontatott dereglyék általi hajózásra teljesen alkalmas. A Sebes-Kőrös tutajozására a Berettyó egyedül csolnokon folytatott közlekedésre használható. A hajóforgalom az egyes évek vizállásai szerint sz. rfelett különböző, néha azonban figyelemreméltó.

Igy például 1887-ben a Hármaskörösön 62 hajó, 6 csavargözös 47.000 métermázsza búzát, 3.800 métermázsza kőszenet, sok rakomány tüzi fát, homokot, téglát és nádat, stb. szállított.

A halászat a szabályozások és hajózás folytán sokat szenvedett, de különösen a Hármaskörösben pontyok, harcsák még mindig meglehetősen mennyiségben található. Azelőtt főleg Szarvason a halászat nagyobb fontossággal bírt.

Békés vármegye termőterülete 600.378 kataszt. holdat tesz, ennek legnagyobb része szántó, t. i. 424.956, legelő 102.731, rét 48.581, erdő 9.632, szőlő 6.673, nádas 5.724 és kert 1.811 hold. A termőterületnek tehát jóval több mint kétharmada szántóföld. Ez megadja a mértéket arra, hogy az itteni mezőgazdaság jellegét megállapítsuk. A fősúly a gabonaművek termelésére van fektetve és ez természetes is, hiszen alig terem valahol nemcsak az országban, hanem általában a világon különb búza a békésinél. Annak sikértartalma és súlya, mely például 1890-ben is felment 85 kilogrammra hektoliterenkint, oly nagy, hogy kár lenne, ha az kellő mennyiségben nem állíttatnék elő mindenütt, a hol a talaj arra való. A hiba csak abban rejlik, hogy eddig sok oly helyen is erőszakolták a búzatermelést, a hol több haszonnal mást termelhettek volna helyette.

A rozstermelés nem jelentékeny; több gond fordítatik az árpára és tengerire, mely mint kapásnövény, a búzát termő földön is szükséges. A zab főleg helybeli szükségletre állíttatik elő. A dohány igen fontos cikk és a gazdának rendszerint szép hasznot biztosít. Ennek termelése tekintetében nagy haladás észlelhető e vármegyében. A repce ritkán sikerül, de ha beüt, nagyon jól fizet. A len ritkán, a kender már nagyobb mennyiségben, de főleg szintén csak a házi vagy a helybeli fogyasztás céljaira állíttatik elő. Nem sokkal nagyobb a gond a hüvelyesekre, habár e részben egyes helyeken újabban több törekvés tapasztalható. Ugyanez mondható a takarmánymagvak, különösen a lóheremag ter-

melésére, a mely most már innen nagyobb mennyiségben jut a forgalomba.

A legelők a tagosítások következtében egyre fogynak.

Ezek helyét a luczernások pótolják. Most már szintén nagyobb területet szánnak neki, különösen az uradalmakban és középgazdaságokban.

Az erdőgazdaság e vármegyében nem jelentékeny, mert az őserdőkből vajmi kevés maradt meg. Erre azonban most kellő gond fordítatik. A fennebb kimutatott erdőterületből 7.333 holdon tölgyfák vannak. Legtöbb, 2.957 hold erdeje van egy pár hitbizományi jószágoknak, ilyen a gyula-vári-i uradalom, továbbá Békés, Gyula, Doboz, Vári községeknek, hol az erdők összesen 1.324 holdat tesznek. Ezek rendes üzemterv szerint kezeltetnek, míg Szeghalom, Kőrös-Ladány, Vésztő és Doboz községek néhány holdon külön álló erdőinek a nyilvántartási törzskönyvből való törlését a földművelési miniszterium újabban megengedte.

A kertészet sokkal több figyelmet érdemelne, mint a mennyit neki a közönség szentelni hajlandó. A gazdasági egyesület annak haladását különben nemcsak kertészeti szakosztálya, hanem több faiskolája által is lehetőleg előmozdítani igyekszik.

A szőlőszet a kertekben divik, a hol a phylloxera azonban már szintén befészkelte magát és eddig annak jelenléte 13 községben van megállapítva. A gazdasági egyesület a homoki borok termelésén kívül a csemegeszőlők előállításának felkarolására inti a termelőket, miután azzal névszerint Békés-Csabán egyesek figyelemreméltó sikert értek el.

Békés vármegye kataszteri tiszta jövedelme rendkívül magasra van megállapítva. Különösen áll ez a szántóföldekre vonatkozólag, melyek 8 frt. 45 kr. után fizetnek földadót és e részben azt csak Bács-Bodrog vármegye haladja túl a maga 9 frt. 12 krnyi tiszta jövedelmével. Nincs is több 8 forintos vármegyénk e részben és a harmadiknak felvett Csanád vármegye majd egy forinttal kevesebb, t. i. 7 frt. 52 kr. után fizeti földadóját, míg a szomszédos Arad csak 4 frt. 91 kr. után adózik. És miután Békés vármegye termőterületének 70<sup>78</sup>/<sub>100</sub>-a szántóföld, az ország legeslegjobb adófizető területei közé tartozik és pedig annál inkább, mert aránylag nemcsak sokat, hanem általában igen pontosan is fizet.

Ezek után áttérek az egyes főbb termelési ágak rövid jellemzésére. Mindenekelőtt a nagy-, közép- és kisbirtokosok termeléséről s az ezekkel kapcsolatos dolgokról, azután az állattenyésztésről, az iparról, kereskedelemről, forgalomról, a közigazgatással együtt a közegészségügyről és végül a közművelődési állapotokról fogok szólni.

A nagybirtokos osztály Békés vármegyében kizárólag Haruckern jogán élvezi földjének tulajdonát. A legtöbb birtokos család vérszerinti utóda a telepítő földesurnak. Egyik leányát báró Wenckheim József, egyik unokáját gróf Károlyi Antal vette el. A ma élő nagybirtokosok leányágon legnagyobbbrészt tőlük származnak. A Wenckheim-család e század elején két ágra, a gróflira és a báróira oszlott. Mind a két ág tagjai ma is igen terjedelmes és legnagyobbbrészt házilag észszerűen, az alföldi viszonyok által megengedett belterjességgel kezelik gazdaságaikat. Névszerint kell felemlítenem gróf Wenckheim Frigyest, a ki 13,573 k. hold területű kigyósi uradalmában a kor színvonalán álló váltógazdaságot folytat. Ezen nagy uradalomban több mint 7.000 kataszteri holdon házilag gazdálkodnak. Annak 50%-a szántóföld, melynek 16%-a mesterséges takarmánnyal van bevetve. A szántóföldnek 10—12%-a évenként trágyáztatik. Hogy az állattenyésztés mily kiterjedten üzetik, mutatja a nagy jószágállomány. Van ugyanis az uradalomnak 1.000 különböző szarvasmarhája, 250 drb. lova, 2.000 drb. sertése és 2.000 db. birkája. Ezen uradalommal áll kapcsolatban a Csanád vármegyei apácza határban egy közel 1.000 holdas pusztta, melynek túlnyomó nagy része szántóföld. Sámson határában van a szőlősi uradalom 5.348 kataszteri holdnyi szántóterülettel, melynek több mint fele majorsági kezelés alatt van. Gróf Wenckheim Frigyestnek legnagyobb uradalma e vármegyében a békési, közel 20.000 kataszteri hold területtel, melynek szintén több mint fele majorságilag kezeltetik. Mindezen birtokok legnagyobbbrészt kitünő termőtalajjal bírnak.

A bérlők gazdálkodására szintén kellő gond van; a feles földdek hármast forgóban, de ugar nélkül, műveltetnek.

A többi Wenckheim grófok és bárók szintén igen nagy és értékes birtokai az említett két helyen kívül Gyula, Csorvás, Ladány, Mező-Berény és Vésztő határában vannak. Kiemelem ezenkívül a báró Wenckheim Béla örökét képező fási

uradalmat Kőrös-Ladány mellett, melynek jelenleg Hoyos-Wenckheim Fülöp gróf a tulajdonosa. Területe 3.766 kataszt. hold, melyből 1.688 kat. hold szántó, a többi legelő, erdő és kaszáló. A vetésforgó a hármass rendszeren alapuló váltógazdaság fekete ugar nélkül, melynek a szükséges trágyát 2.700 db. birka, 172 db. szarvasmarha és 100 db. ló szolgáltatja. A gróf Károlyi család Szarvas, Oroszáza, és Komlós környékén szintén nagyon kiterjedt gazdaságokkal bir, melyeket kevés kivétellel jó felszerelés mellett számos majorban igen szakértő gazdatisztek kezelnek. A gróf Károlyi család Békés vármegyében birja a szénási pusztát Szarvas és Oroszáza közt, melynek területe 16.000, a sámsoni oldal 15.000, a kakasszéki pusztá 3.000. Gróf Almássy Kálmán kétegyházi és gyulavárii uradalmi szintén házi kezelés alatt állanak, melyek közül különösen az utóbbin intenzív gazdaságot folytatnak. Terjedelme 11.215 hold, legnagyobb része szántó, 2.814 hold erdő, a többi rét, legelő és nádas. Az erdő faterméke részben mint tűzifa értékesítettik, részben pedig a gazdaságban levő fűrészgép által szerszám-és épületfának dolgoztatik fel. Egy nagyobb szabású körkemence is állandóan üzemben tartatik s kitűnő épülettéglát, cserepet, továbbá járdakövet állít elő. Majorjai rendkívül csinosak, állattenyésztése mintaszerű, gazdasági iparvállalatai nagy pontossággal vezetnek. Van 6 kilométer hosszú gazdasági lóvasútja. A kezelés pedig általában olyan, hogy a békésmegyei gazdasági egyesület, mely azt 1888-ban megszemlélte, jelentésében a legnagyobb dicsérettel emlékezik meg róla. Ugyanily intenzív gazdálkodás folyik még több nagy uradalomban, melyek közül elég legyen báró Wodianer Albert gyomai uradalmát fel-  
említenem, hol gőzekével dolgoznak és abban mesterséges rét-öntözés is van berendezve. Jól gazdálkodnak a gróf Apponyi Albert 3.500 kataszteri holdat tevő gerendási gyönyörű birtokán, valamint a Geiszt testvérek csakói uradalmában. Lehetetlen elsorolni azon birtokokat, melyek az Apponyi, Bolza, Trautmannsdorf, Blankenstein, Inkey, Königswarter, stb. családok kezeiben vannak és a melyek, a mennyiben házilag kezeltetnek, szintén a jó gazdálkodás képét nyújtják a szemlélőnek. A nagybirtok, mely igen erős kezekben van, jelentékeny részét képezi ugyan a Békés vármegyében a termőterületnek, de az koránt sincs túlsúlyban a községi lakosok bir-

tokaival szemben, hanem ellenkezőleg, ez a túlnyomó és ez bir azon irányzattal, hogy mindig több és több területet von a maga körébe. Mielőtt azonban a kisbirtokosokról szólnék, meg kell még a középbirtokos osztályról is emlékezni, melynek tagjai kistrészen a régi nemesség, nagyobb részben pedig a polgári osztály szülötteiből állanak, kik vagy maguk, vagy szüleik szorgalma és takarékosága útján jutottak vagyonukhoz. Ez osztály valamennyi közt a leggyengébb, a mit annál inkább kell sajnálni, mert a vármegyei közéletben résztvenni s a közügynek a nép előtt vezérkedve, szolgálatokat tenni leginkább az lenne hivatva. De erre nem annyira száma, mint értelmiségének alacsony foka következtében ez osztály nem képes. Egyes mivelts családok, melyeknek 500—1.000 holdjuk van, léteznek minden község határában, de velök szemben túlnyomó a paraszt középbirtokosok száma. És ez azután meg is látszik Békés vármegyének közéletében. Ettől a fővárosban vagy másutt lakó nagybirtokosság és a paraszt gazdák nagy része távol tartja magát.

Az utóbbiak csak a vagyonszerzésnek élnek és az embert a szerint becsülik, a mint sok, kevés vagy semmi földje sincsen. Az uri középbirtokosok jól gazdálkodnak és a kor színvonalán igyekeznek maradni, míg a paraszt középbirtokosok gazdálkodása nagyon külterjes. Legnagyobb részt a régi háromnyomásos rendszert követik és csak kevesen folytatják az okszerűbb váltógazdálkodást.

Bizonyos tekintetben az uri középbirtokosokkal tehetők egy sorba az értelmes osztályhoz tartozó bérlők is. E két elem az uradalmak gazdatisztségével képezi a megyei gazdasági intelligenciát, mely a gazdasági együletben van szövetkezve, annak működő tagjai főleg közülök kerülnek ki és mint ilyenek nemcsak a maguk érdekeit szolgálják, hanem a gazdasági fejlődés előmozdítása által különben is elismerésre méltó érdemet szereznek maguknak. A békésmegyei gazdasági egyület köztudomásulag egyike az ország legtevékenyebb és leghasznosabban működő hasoncélú társulatainak. Már 1861-ben létesült és habár Gyulán alakult meg, alapszabályaiban kimondatott, hogy székhelye Békés-Csaba lesz, mely központibb fekvéssel bir és ott a gazdaság előmozdítása iránt is a legtöbb érdeklődés mutatkozik a vármegyében. Ez egyület bölcsőjénél oly férfiak állottak, mint Trefort Ágoston,

báró Wenckheim Béla és László és báró Eötvös József, ki mint Békés vármegyei szenttornyai birtokos a nála megszokott nemes hévvel támogatta az annak alakítására irányuló mozgalmat. Elnöke 1869-ig báró Wenckheim Béla volt, kit László öcscse követett. Azután Beliczey István foglalta el és tölti be most is az elnöki széket. Mind e férfiak valóban benső odaadással láttak szép küldetésükhöz.

Nem is lehet kiszámítani a hasznot, melyet a vezetésük alatt álló egyesület már eddig is tett a mezőgazdaságnak, mert annak minden ágát kellő figyelemben részesíti és minden érdekét felkarolja. Ott van mindenütt s kiállítások, versenyek, pályázatok, szemlék, előadások, hasznos, népszerű röpiratok terjesztése által gyakorlatilag folyton oktatja a gazdaközönség minden rétegét, továbbá mindenféle közvetítések által is segítségére van. Csak az egyesület néhány évkönyvét kell átlapozni, hogy valóban mintaszerű eljárásáról meggyőződjünk. Legújában azon fáradozik, hogy a cukorrépatermelést honosítsa meg Békés vármegyében. Ez már meg is kezdetett részben a mezőhegyesi, részben a hatvani cukorgyárak részére. E cikk, úgy látszik, hivatva van úgy a belterjesebb gazdálkodást előmozdítani, valamint a munkás viszonyokat kedvező irányba terelni és az állattenyésztésnek lendületet adni.

Ugyancsak ez egyesület buzgó terjesztője a nép között a biztosítás eszméjének, melyért különben az első magyar biztosító társaságtól szép összegre menő jutalékot is kap, de ezt a legtöbb gazdasági egyesület szintén élvezzi s annyit még sem tesz e részben, mint a Békés vármegyei. Ennek, de különben a nép helyes érzékének is lehet tulajdonítani, hogy az a tűz és kevésbé a jég ellen biztosít. Békés vármegyében minden hazai és néhány osztrák biztosító társaság is jó üzleteket csinál, de egy iránt sincs oly bizalom, mint az első magyar iránt.

A birtokosság nagy zömét a kisebb gazdák képezik. A paraszt birtokon általában a háromnyomású rendszer, de ugar nélkül alkalmaztatik. Búza után kukoricza, árpa és zab következnek. Felszerelésök rendszerükhöz képest elég jó. Sok községben a paraszt gazdák kevés kivétellel gőzzel csépelnek, soros géppel vetnek, sőt itt-ott kéveköto aratógépet is használnak. Igavonó állatuk leginkább a ló s csak a nagyobb gazdáknál lehet ökröt is látni. Egész nyáron a tanyán laknak, csupán télire költöznek be a család öregei.



De ünnep és vasárnapokon bemennek a városba és a hol a nép vallásos, például Békés-Csabán, az idősebbek majdnem az egész napot templomban töltik. Az ifjabb nép mulatozik, de délután öt órakor már levette az ünnepi díszet, hosszú kocsisorokban vonulnak ki a tanyákra és egész héten át szorgalmasan dolgoznak.

Szarvason kettős vasekéket, szecs kavágókat és sorvetőket egyesek is vesznek, nagyobb gépek, mint gőzcéplők beszerzésére pedig társulnak. Léteznek azonban vidékek, a hol ez nem így van. Nem is szólva az oláhlakta Kétegyházaról, hol a nép értelmiség dolgában nagyon hátra maradt, de magyar vidékeken sincs még a parasztság mindenütt ennyire. Így például Gyomán, hol egyébiránt a lakosság nem is sok földdel bír, mert a határ felét nagybirtokok foglalják el, a parasztgazdaságok felszerelése csakis a legnélkülözhetetlenebbre terjed ki. Szántóeke, az aratási munkálatokhoz szükséges eszközök, mint kasza, villa, gereblye, néhány igavonó állat, parasztszekér: ez az egész felszerelés. A szalma- és tengeriszár levelei takarmánynak, a kóró és az izéknek mondott takarmányhulladék tüzelőnek használtatik. E nép vergődésben tölti életét, nincs eladósodva ugyan, de nem is vagyonosodik. Másutt, mint Bánfalván, a magyarok közt is megvolna a gazdasági értelem és törekvés, de nincs földjük és a szomszédban nem is kaphatnak, mert a nagybirtok ott igen szilárd tulajdont képez. Ennek következménye, hogy községi pótdadjuk 82%. Részben ily jelenségek okozták az orosházi munkásmozgalmat is. Erről egyébiránt külön volt szerencsém előadást tartani, miért is minden arra vonatkozó dolgot itt mellőzhetni vélek.

A Sárreéten a birtokviszonyok jobbak és a nép eléggé gyarapszik is, mióta az áradások nem sanyargatják, de gazdasági ismeret dolgában nem halad, hanem mindenik annál marad, mit az apjától tanult. De e részben is mutatkozik újabban bizonyos haladás. A magyar nép is szorgalmasabb most, mint régebben volt, midőn a nagyon megbizhatatlan szeszélyes időjárás arra a hiedelemre vitte, hogy nem ő, hanem az idő a gazda s a termés jó májusi esők mellett, melyek aranyat érnek, bő lesz az ő közreműködése nélkül is, míg ha az időjárás rossz, bármit csináljon, nem lesz semmi termése. Ma már, ha nem is úgy, mint kellene, a békésmegyei paraszt

is megbecsüli a trágyát, utána lát a dolgának és szívesen okul, ha van rá alkalm. Nagy fontossága van azért a gazdasági egyesület azon törekvésének, mely egy földmives iskola felállítására irányul. Békés-Csaba legújabbán 305 hold földet ajánlott fel e célra, a vármegye pedig az épületek és az intézet felállításának költségeire pótdadót akar kivetni és csak némi segílyt kér az államtól. De valóban itt is az ideje, hogy e részben történjék valami Békés vármegyében, hol a népnek sem mire sincs annyi szüksége, mint a szakértelem és értelmiségre általában. E megye meglehetősen merevséggel vidékekre oszlik, melyek idegenül állanak egymással szemben, azért gondolom, hogy egy ily intézet e gazdag megyében talán nagyon is kevés.

Igazán csodálni lehet, hogy a hol Thessedik Sámuel száz évvel ezelőtt működött, a hol ő nagy áldozatok árán gyakorlati gazdasági iskolát létesített és tartott fenn ott a gazdasági szakértelem fejlesztésével, száz év múlva is csak a kezdet kezdetén vannak. Ez a bámulatos munkásságu evangélikus pap ugyanis, a ki tudományát Németországban szerzte, eleinte a saját költségén, később az ottani egyház támogatásával egy oly gazdasági és ipariskolát teremtett Szarvason, melyet százával látogattak a hallgatók. Ezen működéseért nemcsak II. József császár, hanem I. Ferencz király elismerését is kivívta magának. Korának felfogását jóval túlhaladva oktattott abban eleinte ő maga, később pedig kitünő tanárokat szerzett intézete számára. De az irigység és tudatlanság megbuktatta ez intézetet, melynek ideje akkor még Magyarországon nem érkezett el. Thessedik páratlan gazdasági gyakorlati érzékét és műveltségét részben nyomtatásban megjelent, részben kéziratban maradt, de elveszett 135 különféle gazdasági tárgyú és leginkább németül irt műve bizonyítja. Hazánk közművelődésének történetében e férfiú mindig kiváló alak fog maradni és csak azon lehet csodálkozni, hogy tevékenységének és szellemének több hatása nem volt sem megyéjében, sem az országban. Most azonban ez a szellem az értelmiség körében általános, de kívánandó, hogy az gyakorlatilag is érvényesüljön mindenütt, a hol erre az anyagi előfeltételek megvannak. Mily hasznos dolog lenne az, ha Békés vármegyének minden főbb vidékén okulhatnának a különben magukra maradt kis gazdák, a kik tanyáikat nagyon csinosan

és tisztán rendezik be, de például már a helyes trágyakezelés ismeretével nem bírnak és az állattenyésztés dolgában is hátrább vannak, mint szabad volna e vidéken.

Mert az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást Békésben. A lóval tudnak a kisgazdák is bántani. Ezt főleg az állami ménnek kedvező befolyásának kell tulajdonítani, a milyen tavaly 45 drb. volt elhelyezve e törvényhatóság területén. A szarvasmarha-tenyésztésnél, mely egyes uradalmakban kitünő, a népnél minden határozottabb irány hiányzik. A legelők felosztatván, nincs is meg a jó tenyésztéshez szükséges takarmány, melyet mesterségesen szintén nem termelnek eléggé. Csak ott mutatkozik előmenetel, a hol kivételkép a közlegelő megmaradt, vagy pedig oly helyeken, mint Szarvason, hol a gróf Károlyi és Batthyány-féle birtokokból a lakosok több mint két millió forint értékűt vettek és az így kapott legelőket nem osztották fel. Oly általános e baj az egész vármegyében, sőt az egész Alföldön, hogy valóban gondoskodni kellene valamely módról, mely alkalmas lenne arra, hogy az általa orvosoltassék.

Az apaállatok kiosztása a gazdasági egylet által a kormány támogatásával csak akkor segíthetne rajta, ha a kisgazdák a megfelelő marhatartás föelőfeltételével is, a takarmánytermeléssel, eléggé törődnének. Erre azonban biztatni kell a népet és megadni például a folyók mentén a rétöntözés behozatalával a módot arra, hogy a jó tanácsot követhessék is. A sertés, de főleg a juhtenyésztés szintén hanyatlott, úgy, hogy ma már a legtöbb helyen alig jöhet számba. A baromfitenyésztés is nagyobb mértékben volna folytatható, habár néhány év óta az iránt Csabán és Orosházán, honnan főleg ludkivitel van, több figyelmet tanusítanak iránta. A gazdasági egylet nagyon buzgólkodik, hogy e figyelmet élénkítse.

A *méhészet*, tekintve a megye virányának alkalmas voltát, szintén el van hanyagolva, daczára, hogy meglehetősen tevékeny, okszerű méhészeti egylet létezik itt. Tavaly 1.035 mozgószerkezetű kaptár és 1.683 közönséges köpű összesen 3.300 családdal találtatott e megyében és az eladott méhtermékek összes értéke megközelítette az 5.000 frtot. A *selymentenyésztés* nem üzetik, pedig ott, a hol a munkás nép meg van torlódva, vagy a hol más munkára nem alkalmas emberek nagyobb számmal vannak, ha nem is fényes,

de nem megvetendő és folyton fejleszthető keresetet nyújtana a lakosságnak, mert hiszen a selyem világczikk.

Az 1884. évi összeírás szerint volt a megyében 44.293 drb. ló, 52.825 drb. szarvasmarha, 180.929 drb. juh, 108.802 drb. sertés. Az 1870. évi összeírás óta a lovaknál és a szarvasmarháknál a létszámban csökkenés mutatkozik, míg a juhok és sertések állítólag szaporodtak volna. De az iránt, hogy az 1870. évi felvétel pontos volt-e, alapos kételyek vannak; én azért semmi következtetést sem akarok belőlük vonni.

Az állategészségügyi viszonyok az utóbbi időben kedvezőtlenül alakultak. A járványok és ragályos bajok gyakrabban merülnek fel. A nagyobb községek birnak állatorvossal, de a megyének csak egy van s az sem lakik a megye székhelyén. E részben a tervezett nagyobb reform e megyének szintén javára válnék.

Az uradalmakban az állattenyésztés viszonyai természetesen mind másként alakulnak. Egyes nagybirtokosok, minő például gróf Wenckheim Frigyes és gróf Almássy Kálmán, szarvasmarháikkal és sertéseikkel, a Geiszt testvérek juhaikkal a bel- és külföldi kiállításokon egyaránt feltűnést keltenek és kitüntetést nyernek. A megye azonban általában véve ellentéte a régi megyének, mely főleg állattenyésztésből élt, míg most a magtermelés aránytalanul túlnyomó.

Ipar tekintetben Békés vármegye soha sem tartozott az ország kiválóbb vidékei közé. Némi kivételt képezett e részben Gyula városa, hol állítólag a törökök által történt bevétele előtt is volt néhány jobb kézműves, sőt csizmadia-czéh is létezett, továbbá egy gyulai aranyművesről is tétetik említés ez időben. De az 1717. évi általam már említett összeírás Gyula kivételével az egész vármegyében csak öt iparost tüntetett ki, kereskedő pedig a szerint egy sem találtatott. A csabai evangélikus egyház 1745-ben építtetvén valamit, deszkaért Pestre, ásóért, lécszegekért és más vasneműekért Gyöngyösre, ablakokért Szegedre volt kénytelen küldeni. Hét évvel később a vármegye különféle sérelmeit terjesztette az országgyűlés elé, melyekben elpanaszolja, hogy ott kézműves és kereskedő nincsen és hogy a népnek, ha a legszükségesebb ruhaneműit és gazdasági eszközeit akarja beszerezni, Szolnokra vagy Aradra kell fáradnia.

Sőt 1775-ben e vármegye az utolsó Haruckernnek el-

hunyta után halotti tort rendezvén Gyulán, annyira nem kapott semmit, hogy fűszereket, citromot, kávét Aradról kellett hozatnia. Ily viszonyok birták rá Thessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkészt, hogy Szarvason gazdasági intézetével kapcsolatos ipari tanintézetet is létesítsen 1780. táján, melyben a gazdasági finomabb termények feldolgozására oktatta a népet. Később három tanár lévén iskolájában, azok a polgári építészetet, a természet-, vegy- és kézműtant is előadták. Azonban mindez korai dolog volt Békés vármegyében, miért is az említett intézet csakhamar megszűnt. Több mint egy század mult el azóta és még jó idő fog eltűnni megint, míg az iránt szélesebb körökben valódi érzék fog mutatkozni e vármegyében.

Ma iparos van itt elég, de a viszonyok olyanok, hogy a mesterség csak keveset képes közülök önmagában is fenn tartani. A finomabb iparczikkék máshonnan, a nagyobb városokból és túlnyomólag a közvetítő kereskedelem útján Ausztriából szereztetnek be. A paraszt nép szükségleteinek fedezésére pedig annyian vállalkoznak, hogy az iparosok alig férnek a szűk téren egymástól. A folyó évben a kamara útján történt felvétel szerint kamarai illetéket fizető, tehát tényleg működő iparos a vármegyében 4.403 volt. Legtöbb volt az orosházi járásban, 935 és legkevesebb a gyulaiban, 118, megjegyzendő azonban, hogy Gyula rendezett tanácsú város lévén, iparosai nem itt lettek kimutatva. Iparosság tekintetében a városok így következnek egymás után: Orosháza, Gyula, Csaba, Szarvas, Békés, Mező-Berény, Gyoma, Tót-Komlós, Szeghalom, Füzesgyarmat. Látjuk innen is, hogy a sárréti községek a legtisztább földművelő lakossággal bírnak. Kereskedelmi haladottság tekintetében legelől ismét Orosháza áll, mely még ma is falu, azután kedvező fekvésénél fogva Csaba következik, Gyula, mely a harmadik helyet foglalja el, nagyon sokára jön erre, míg a 8.900 lakossal bíró Szeghalmon már csak 25 kereskedő lakik. Ipari és kereskedő segédmunkás, a minő az idei felvétel szerint 5.358 létezik a vármegyében, néhány gyára folytán legtöbb van Gyula városának, erre a csabai, orosházi, szarvasi, békési járások következnek, a Sárrét és a vele szomszédos gyomai járás e tekintetben is utolsónak maradnak.

Ily ki nem elégitő helyzetökben a kisiparosok termé-

szetesen folyton elégedetlenek, tele vannak panaszszal az ipar-szabadság, a vásározás és sok minden ellen, a mi bajaiknak pedig nem kutforrása. Most már az 1884. évi ipartörvény sem jó nekik, annak is reactionárius iránya módosítását sürgetik. A piacoknak idegen iparosok által történő látogatása is szálla a szemökben. Szerintük, ha már behozatott a képesítés, legyen az komoly s ne lehessen azt folyton bárkinek kijátszani; az ipartestületeket lassankint a legtöbben czéhekké szeretnék kifejlesztetni. Állandó panasz, hogy a vásárok nincsenek rendezve. Maguk felhozzák, hogy a vásározás nem fizeti ki magát és mégis annyira járnak a szomszéd községek vásárraira, hogy állítólag e miatt a helybeliek nem tudnak megélni. A hadsereg és honvédség bőrneműinek szállítására vállalkoztak és e tekintetben bizonyos mérvű jóakarattal mellett szállítványaik tényleg beváltak, de az mindenestre sajnos dolog és a fejlődés szervei hibájának következménye, hogy egy-egy gazdag vidék iparosai annyira esengnek a voltaképes inséges munka természetével bíró katonai szállítások után. Azt hiszem, az iparosztálynak az, a ki meggyőzné, hogy nem itt, hanem a polgári szükséglet fedezésének visszahódításában főleg szövetkezés és kitartó munka, a szakértelem fejlesztése és üzleti mozgékonyaság útján kell boldogulásuk terét keresni, nagyobb szolgálatot tenne, mintha a helyzet téves felfogásán alapuló elöítéleteiket és elfogultságukat legyezgeti. Azonban azt is el kell ismerni, hogy sem az általános, sem a helyi viszonyok nem kedvezők az ipar fejlődésére az Alföldön és különösen Békés vármegyében, hol a munkaerőnek más irányban, különösen a jobb évek alatt, sokkal jutalmazóbb kereset kínálkozik. Azt hiszem, hogy azon törekvés, mely a felmerült munkásmozgalmak gyógyszerként az ipar meghonosítását is alkalmazni kívánja, a mint most és a legközelebbi jövőben állanak és alakulandnak a termelési tényezők, czélt érni alig fog.

Ipartestületek vannak Békésen, Csabán, Mező-Berényben, Orosházán, Szarvason és Tót-Komlóson. Ezek közül legtöbb taggal a csabai és a szarvasi bir. Azok közül az orosházinál van a legtöbb segéd és tanoncz belajstromozva, legvagyonosabb pedig a békési. Általában rendesen kezeltetnek és sok szolgálatot tesznek a helybeli iparosztálynak, melylyel a kereskedelemügyi miniszter a kamarák útján az ő közvetítésök mellett érintkezik.

Gyáripari vállalat igen kevés van Békés vármegyében, mert ha a szikviz- és eczetgyáraktól, továbbá a vámra őrülő gőzmalmoktól, a milyen minden községben most már feles számmal létezik, továbbá néhány téglagyártól eltekintünk, akkor az egész gyáripar egy pár nagyobb gőzfűrészből, néhány készletre és kivitelre is dolgozó műmalomból, egy gyufagyárból és egy gazdasági szeszgyárból áll. A műmalmok közül ki kell emelnen az »Első csabait«, mely még az ötvenes évek közepén létesült. A gyufagyár Gyulán van és a technika mai színvonalán áll, de nagy küzdelmet folytat az idegen versenynyel. A gazdasági szeszgyárat a gyomai uradalom tartja. Meg kell még említenem, hogy a gyulai központi fogházban a fegyenczeket nagyobb mértékben foglalkoztatják kosárfonással.

A házi ipar egyes vidékeken a magyarok és tótok között egyaránt, régebben meglehetősen el volt terjedve s azok különösen a fonást, szövést és fehéritést nagyban folytatták. A nép asszonyai a család fehérműszükségletét képesek voltak fedezni. Ma ez lassan kimegy a divatból, hanem az olcsó pamutszöveteket vásárolják. Az újabb időben Békés-Csabán létesült egy szövőiskola, mely azonban oly szép és drága árúkat készít, hogy azt inkább ipari, mint házi ipari jellegűnek kell tekinteni. A békésmegyei gazdasági egylet mostanság a szalmafonást kívánja a nép között meghonosítani és e végből tanműhely felállítását szorgalmazza. Kívánatos, hogy ez létesüljön, mert a nép a téli időszak nagyrésze alatt sok helyen nem ritkán munka nélkül van.

A kereskedelemnek különösen a gabonaforgalmat közvetítő ága bir fontossággal és tekintetben főpiacznak Békés-Csabát kell elismerni, mely a vármegyét átszelő vasutvonalak keresztezési pontján fekszik. Egyébiránt most már minden nagyobb határral és vasuti állomással bíró helység oly piac, a honnan a kivitt gabona egyenesen szállittatik a külföldre. A kereskedelemnek egy másik fontos ága a pénzüzet, mely csaknem kizárólag a hitelintézetek kezében van. Az első ilyen intézet Békés vármegyében Gyulán alakult. Esméjéit báró Wenckheim László penditette meg, ki annak első elnöke is volt 1878-ig. Azután gyorsan keletkeztek, különösen a hetvenes évek elején, a takarékpénztárak, népbankok és szövetkezetek az egész vármegyében, úgy, hogy ma Orosházán van három, Gyulán kettő, Szarvason, Tót-Komlóson, Gyomán,

Szeghalmon, Mezőberényben, Szent-Andráson egy-egy takarékpénztár, Békésen és Orosházán egy-egy népbank, Kőrös-Tarcsán és Bánfalván egy-egy hitelszövetkezet.

Békés-Csabán volt egy népbank, mely 1869-ben alakult, de a múlt évben oly szerencsétlenül bukott meg, hogy passívái 75.000 forintnyi tőkéjének tizszeresét teszik. Sokkal nagyobb feltűnést keltett e bukás, semhogy annak részleteire e dolgozatnak az anyaghoz képest különben is igen szűk keretében ki kellene térnem. Csak annyit említek fel, hogy miután felette sok visszaélést hozott napfényre és sok szegény ember is pénzét vesztette, nemcsak az ország közvéleménye, de a csabai nép legalsóbb osztályai is rendkívül megbotránkoztak rajta, minek nem kis része volt a csabai munkászendülésben.

Az 1889. évben ez intézeteknél összesen 7365 betevő volt, kiknek legnagyobb részét a 100—500 forintosok képezték, ilyen 2381 volt. Azután a 10—15 forintosok következtek (1145), erre jöttek a 10 forintnál kevesebbet betevők, mire az 50—100 forintosokra került a sor. Tízezer forintnál nagyobb összeget 87 egyén tett be. Látható ebből, hogy a közepes jólét még túlnyomó e megyében a szegénységgel és a gazdagsággal szemben. A takarékpénztárak és bankok alaptőkéje 906.000, a tartalék álladéka 387.165, együtt tehát 1,293.165 frtot tett, melylyel szemben 6,823.145 forint betét állott. A rendelkezésök alatt álló tőkéből 2,163.894 frtot jelzálogi kölcsönökbe tettek az intézetek, a többit előlegekben, folyó számlán és értékpapirokban helyezték el. A betétekért 4—6%-ot adtak a felmondási idő szerint, a népbankok általában nyolcz, a takarékpénztárak az előlegekért szintén nyolcz, a váltókért 6<sup>1</sup>/<sub>2</sub>—8, a jelzálogkölcsönökért 6—8%-ot vettek. De a rendelkezéseimre álló feljegyzésekből a nagyobb kamat túlnyomónak látszik.

Az általam széles körben tett kérdésekre általában az a válasz érkezett, hogy uzsoráról alig lehet szó Békés vármegyében, mert a pénzüintézetek kevés kivétellel, jól szolgálják ki a közönséget. Békés vármegye — mellékesen jegyzem meg — az aradi kereskedelmi és iparkamara egész kerületével — az aradi bankfiókhoz van beosztva.

A vásárok nem annyira az iparczikkek, mint az állatok forgalma szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak e megyében. Csaknem minden mezővárosnak látogatott orszá-



gos vásárai vannak, de valamennyit felülmúlja e tekintetben Gyula, mely vásáraitól nevezetesebb, mint bármiről. A felhajtott és eladott jószágok száma néha valóban óriási. Különösen sok sertés jelenik meg, főleg a téli vásáron, hova kevesebb 40—50.000-nél nem is szokott küldetni, de van év, midőn 60.000-et is összehajtanak a téli vásárra. Érdekesek még az orosházi heti piacok, melyek ott a hiányzó országos vásárokat bőven pótolják.

Közlekedés dolgában Békés vármegye igen sokáig felette elhanyagolt állapotban volt. Nyáron az emberek csak járhatlak az utakon, melyek valaha sárból sárra halmozottak, de a mint a nedvesebb évszakok beálltak, az utazást mindennek inkább lehetett mondani, mint élvezetnek. A négyes fogatok tartása akkor igazán nem volt fényűzés, hanem szükség és gyakran még azokkal sem lehetett, különösen teherrel, haladni, mert az utak, főleg a folyókhoz közelebb eső helyeken huzamosan merőben járhatatlanok voltak. De nem csak az utak voltak rosszak, hanem a községek és városok utcáin is alig lehetett ilyenkor járni. A kocsiforgalom nagy kátyukat idézett elő. Én magam is jól emlékszem, hogy gyermek koromban Csabán a katolikus templom szomszédságában egy ily kátyuba tévedt tehenet farkánál fogva, segítséggel kellett kiszabadítani. Azóta sok változott és javult e részben. A városok a pallókat, melyek csak főbb utcáikon voltak a kitérhetés végett párosak, téglá járdákkal váltották fel, a községben levő utakat pedig — faragatlan kövekkel, az igaz, de még is — kövezték. Az országutaknak teknő formára alakítása mellett töltéseket is csináltak, a minek azelőtt hire sem volt, míg ma, ha nem is sok, de legalább 28 kilométer kőútja van e vármegyének. Az utakat itt különben a vasutak vannak hivatva pótolni és ezekkel Békés vármegye bőven van ellátva. Az első vasutat 1858-ban kapta, midőn a tiszavidéki vasutat kiépítették. Azután az alföldi vasut létesült, főleg Trefort Ágoston buzgólkodása folytán az újabb alkotmányos korszaknak mindjárt első éveiben. Később Szarvas város kamatbiztosítása mellett a tiszavidéki vaspálya építette ki a mezőtur-szarvasi szárnyvonalat. Békés városa és gróf Wenckheim Frigyes létesítették a földvár-békési szárnyvonalat és legújában, 1891. évi június hó 29-én nyílt meg a békés-megyei helyi érdekű vasutak hálózata, mely Gyomáról kiin-

dulva a Sárrétet köti össze az államvaspálya vonalával. Magánvasut most csak a földvár-békési és a helyi érdekű. Az előbbinek tulajdonosa kétharmad részben Békés városa, egy harmad részben gr. Wenckheim Frigyes. A 48 kilométer hosszú békésmegyei helyi érdekű vasutak létesítését a megye mozdította elő, annak céljaira az úttadó-alap terhére tíz év alatt fizetendő 400.000 frtot szavazván meg. Az összes érdekelttség az 1,600.000 frtra rugó építési tőkéhez 561.000 frttal járult. A vaspálya az eddig félreeső és e miatt sok tekintetben elmaradt Sárrétnek haladását előmozdítani van hivatva.

Mindezen vasutak élénk forgalommal dicsekedhetnek. Személyforgalom tekintetében nagy szerepet játszik Csaba, hol az államvaspályának minden délben négy vonata érkezik és indul. Tavaly például az átmeneti forgalomtól eltekintve, csak a csabai jegykiadást és beszedést számítva, ott 332,000 ember jött és ment. Feladatott ez állomáson 267.000 mmázsa gabona és 61.000 métermázsa liszt. Most szóban forog, hogy Szarvasról Orosházán keresztül épüljön egy helyi érdekű vasut, melynek vonalán a közigazgatási bejárás már meg is tartatott. Célja az utjába eső termékeny vidék közlekedési érdekeit szolgálni.

Közigazgatási tekintetben Békés vármegye érdekes és az ország más vidékein észlelhetőktől sokban elütő viszonyokat tüntet fel. Mindenek felett figyelmet érdemel, hogy ma nincsen annak nehézkedési pontja, minélfogva ott a központosításnak még nyomával sem találkozhatunk. A székhely Gyula rendezett tanácsú város, a megyének keleti szélén van. Onnan alig egy fél órát haladva Bihar-, három negyed órát menve Aradmegyében van az ember. E város nem emelkedik semmi tekintetben a többiek felé, a mi által központon kívüli fekvésének hátrányait ellensúlyozhatná. Ennek tulajdonítható, hogy a megye itt valóban földrajzi és hivatalos fogalom csupán. Az országnak alig van része, hol oly kevésbé lenne kifejlődve, mint itt, az összetartozásnak érzete. Mindenik vidék magának él és mindenik voltaképp magát kormányozza. A megyei központi hatóságnak természetesen meg van a maga külön hatásköre és kimagasló állása, de a szolgabirodságok csupán közigazgatási postahivatalok és mintegy követségei a megyei kormányzatnak, de intézkedni valójuk alig van, mert mindent elvégez a község. Sajnos azonban, a községek minden nagy-

ságuk mellett is csak paraszt községek, melyekben a városi élet fejlesztése iránt kevés az érzék. Némelyiknek négy jegyzője van, kik egymás közt a munkát felosztják, a közigazgatási teendőket az vállalván magára, a kiben legtöbb az önállóság, a ki tekintélyt tud gyakorolni és a ki ezen uton a paraszttörvényben jelentkező voltaképp beszámíthatatlan főnök mellett viszi a szót és intézi a község ügyeit.

E megyének hét járása és egy rendezett tanácsú városa van, ugyanannyi főszolgabíróssággal, de járásbírósság csak hat helyen létezik, mert a külön szolgabíróssági székhelyet képző Gyoma igazságszolgáltatás tekintetében a csabai járásbíróssághoz tartozik. Törvényszéke, pénzügyigazgatósága, államépítészeti hivatala, folyammérnöksége mind Gyulán vannak, hol a megye is székházzal bír, melyet az újabb időben alakítottak át. A közigazgatás általam említett jellege hozta magával, hogy néhány évvel ezelőtt a székhelynek Csabára leendő áttétele iránt komoly mozgalom indult meg, mely azonban egyelőre nem ért célra. Hanem ugylátszik, itt is áll, hogy a leányzó nem halt meg, csak alszik, mert meg van a hajlam, hogy azt alkalom adtán ismét kezdeményezzék. Én itt e kérdésben természetesen nem kívánok állást foglalni, de a helyzet és viszonyok jellemzése végett egyet-mást kénytelen vagyok mégis felhozni. A székhelynek Gyulán leendő hagyása mellett szól az, hogy e város volt eddig a megye közmívelődésének ha nem is köz-, de a legtöbb esetben kiindulási pontja. Azóta a vidék sok tekintetben túlszárnyalta, de éppen azért nagy csapás lenne e városra, ha a központi hivatalokat is elvesztené, melyek itt ha nem is fényes, de megfelelő helyiségekkel bírnak. Ezenkívül a közlekedés mai könnyűsége és olcsósága mellett az a fél óra, melylyel tovább kell a máshonnan jövőknek utazni, mintha Csabán maradnának, alig jön tekintetbe. Csaba mellett harczol azonban központi fekvése mellett az a nagy érdek, hogy miután Gyulából eddig sem lehetett, tehát valószínűleg a jövőben sem lehet nagyobb jelentőségű megyei központot teremteni, a mire pedig, ha a közmívelődést emelni kívánják, mindenütt szükség van. Csaba ellenben igen sok arra valóssággal rendelkezik e részben, de éppen a mozgató erő, mely haladásra ösztönözné, hiányzik nála. A székhelynek oda leendő áttétele által ez a cél valószínűleg elérhető lenne. E mellett kívánatos volna Csabán a lakosságot mostani definiálhatatlan állapotából

kiemelni. E város lakosai annyira már nem bírják a tót nyelvet, hogy azzal, ha volna is irodalma, tovább fejleszthetnék értelmiségüket, magyarul pedig beszélnek ugyan, de nem tudnak eléggé, hogy olvasmány útján képezhetnék magukat. Így azután abban a szerencsétlen helyzetben vannak, hogy minden vagyonságuk daczára sem művelődhetnek, a mi nem csak durva életmódjukon látszik meg, hanem egészségi viszonyaikban is megboszulja magát, mert azt nem tanulták meg, hogy miként kell helyesen élni. Szóval e népre most már áldás lenne, hogy miután félig kivetkezett tótságából, egészen csatlakoznék a magyarsághoz s a magyar nemzeti közösség minden jótéteményét élvezni képes legyen. E tekintetben hatalmas lökést adna e városnak megyei székhelylyé tétele. A vagyonos Csaba a szükséges helyiségeket felépíthetné, Gyulát pedig katonasággal és más megyei jellegű intézmények odavitelével s ipara fejlesztésével lehetne kárpótolni, a mi mellett azután alig is lenne nagyobb vesztesége.

A mezővárosokra vonatkozó közigazgatási reformnak kilátásba helyezett módon leendő keresztül vitele, úgy tudniillik, hogy azok a rendezett tanácsú városokénál egyszerűbb, de a nagyközséginél mégis fejlettebb fokú szervezettel láttatnának el, sehol sem birna a haladásra oly jótékony hatással, mint Békés vármegyében, melynek 28 községe közül legalább tíz teljesen képes lenne annak költségeit elviselni.

A közigazgatás menete különben a mennyire a mai szervezet mellett lehetséges, tűrhető. Az árvapénzek kezelése tekintetében mindazáltal, mint a tavaly szerzett tapasztalatok mutatják, bizony még sok a kívánni való. Más irányban is vannak bajok, a mint azt az idei munkásmozgalmak kitüntették. A vármegye külső tisztviselői eddigi kényelmes állásukban, a tapintatosságban, a lélek-éberségében és a leleményességben nem igen gyakorolhatták magukat. Járási orvosa a megyének egy sincs, a mi az egészségügyi felügyeletet illusoriussá teszi. Szóval bizonyos pangás és álmoság észlelhető a közigazgatási szervezet működésében. A megyei gyűlések hangulata sem felel meg annak a szellemnek, mely a lakosság körében kívánatos és lehetséges volna ha kissé élénkebb vérkeringés frissitené fel a különben egészséges szervezetet. Ennek egyébiránt főokát a vagyonos és értelmileg fejlett középosztály aránytalan gyengeségében már megjelöltem.

A közigazgatás terén azonban elismerés illeti a vármegyét buzgó törekvéseért, melylyel a kőutak kiépítését újabban felkarolja. Tavaly például a berény-tarcsai kőútból kiépült két kilométer, a gyula-gyulavarsándi kongó téglaut munkái szerződésileg biztosítottak, a gyulai macadam-útra ezreket adtak ki, a törvényhatósági földutak a szükséghez képest javítottak és domborítottak. Nem kicsinylendők azon nehézségek, melyekkel a meglevő kőutak építése járt ott, a hol hozzávaló anyag éppenséggel nincs és a hol mostanáig e részben egyáltalán semmi sem történt.

Állandó gondoskodás tárgyát képezi a szegényügy fejlesztése. Koldus alig van e vármegyében, mert szegényeiről más-ként gondoskodik. Csabán, Békésen, Gyulán, Szarvason, Füzes-Gyarmaton és Vésztőn, hol a Wenckheim családnak ezenkívül külön nagy szegény alapítványa van, különféle elnevezés alatt községi szegényházak léteznek, Öcsödön és Endrődön erre most gyűjtik az alapot. Gyomán id. báró Wodianer Albertné tart fenn egy szegények házát, hol 10—14 egyén részesítettik állandó ellátásban. Gyulán gr. Wenckheim Frigyesné alapított egy nagyon szép árvaházat. Dologház a vármegye területén még nincs. A vármegye újabban egy százalékos pótdót vet ki közmívelődési célokra, melyek egy részét oly tanítóknak adja jutalomképen, a kik a magyar nyelv tanítása körül magukat kitüntették. Hasonló gondoskodást érdemelnek a közegészségi viszonyok, melyek azonban sok kívánni valót engednek, habár éppen tavaly e tekintetben bizonyos javulás volt észlelhető, mert a körülbelül egy színvonalon maradt születésekkel szemben 555 halálesettel volt kevesebb, mint a megelőző évben. De viszont a népszámlálási adatokból éppen a legközvetlenebbül illetékes egyének azt következtetik, hogy a nagy halálozási arány és főleg a tulságos gyermek halandóság képezi okát annak, hogy a vármegye jóléte daczára a népszaporodás csak 12,21%-ot tett tíz év alatt. Itt azonban némi tévedés van, mert hiszen az kétségtelen, hogy Békés vármegyéből a szomszédos csanád- és aradmegyei kincstári telepítvényes községekbe kivándorlás volt folyamatban és hogy különösen Csanád vármegye majdnem 20%-os nép szaporodása részben annak is tulajdonítható. Hanem ennek számbavétele mellett is kétségtelenül igaz, hogy a gyermekek gondozása rossz, hogy ezek halandósága szerfelett nagy. Ezt nem a

szegénységnek, nem is főleg a rossz lelkűségnek, hanem kiválóképen a nép tudatlanságának kell felróni. A felnőttek közt aggasztó módon terjednek a tüdőbajok, melyek mellett még a bélhurut pusztít nagyobb mértékben. Tavaly körülbelül fele részben 2300 egyént ragadtak el e betegségek az élők sorából. Békés vármegyének van az újabb időben egy sajátos betegsége, melyet kezdenek nevééről hivni s ez a járványos agy és gerinczagyhártyalob, meningi tis, mely a belé esett betegeknek rendszeren felét viszi el. Utóbántalmi is vannak és felmerülése esetén nagy megdöbbenést és aggodalmat szokott kelteni. A hatóságnak e kóralak felmerülése alkalmával a legnagyobb éberséget kell kifejteni, hogy jelentkezése esetén annak tovaterjedését megakadályozza. Remélhető azonban, hogy ugy a gyermekek, mint a felnőttek egészsége érdekében a közmíveltség haladásával folyton több fog történni. Erre a biztos reményre feljogosíthat bennünket a mult és jelen képeinek egy pillanatig tartó összehasonlítása is.

A helytartótanács például 1747-ben azt a kérdést intézte a megyéhez, hogy hány orvos van területén, mire az volt a válasz, hogy Gyulán három sebész, Csabán és Békésen csak egy-egy van, kik azonban legfeljebb az érvágáshoz értenek. Tizenhét év mulva, 1764-ben, a helytartótanács felhívta a vármegyét, hogy gondoskodjék vármegyei orvosok rendszeresítéséről, mire azt a feleletet kapta, hogy a vármegye tizenhat év óta tart egy sebészt, de az is alig képes megélni, mert szolgálatait a kevés számú úron és néhány gyulai németen kívül más nem veszi igénybe, kéri azért a helytartótanácsot, hogy ezen felesleges kiadással ne kívánja a szegény adózó népet terhelni. Azonban e furcsa kérelem nem vétetvén figyelembe 1770-ben az első megyei orvosi állást egy bécsi egyénnel kellett betölteni és az első gyógyszertár a megyében Gyulán ugyanakkor nyílt meg. A mult évben az egészségügyi személyzet Békésben a következő volt: működött annak területén 55 orvos, 13 sebész, 17 állatorvos, 175 okleveles szülésznő és 29 gyógyszertár. A megyében 4 községi orvost tartott Usaba, 3-at Szarvas, kettőt tartott nyolcz, egyet egyet tizenkilencz község. Megjegyzendő, hogy ezek közül 13 községet nem is lehetett volna orvos tartásra kötelezni, de lakosságuk érdekében azt önként megtették. Még egy nagyon biztató jelenséget kell e tekintetben felhoznom. A

hivatalos jelentés szerint B.-Csabán a kertek és tanyák lakói oly nőket alkalmaztak a szüléseknél, kik erre a törvény értelmében jogositva nem voltak. Az okleveles szülésznők az eljáróság felhívására a megajánlott díjazásért nem akarván kitelepedni, nem maradt más hátra, mint az említett szülésznőket tanfolyam hallgatására kényszeríteni. A hat hétig tartott tanfolyam után azok, a kik legalább a mulhatlanul szükséges elemi ismereteket megszerezték maguknak, a megyei főorvos jelenlétében vizsgára bocsáttatván, eskü mellett a község külterületére szóló szabadalomlevéllel láttattak el. Ime egy példája annak, hogy a viszonyokhoz alkalmazkodva, miként kell a közegészség érdekében, ha már a jót nem lehet, legalább a lehetséges jobbat megtenni. Egyes vidékeken, például Gyomán azért gyengül a nép, mivel a lányok igen korán mennek férjhez. Tizennyolcz éven túl a leány ritkán marad pártában, ha nincs is kellőleg kifejlődve. Azt, hogy itt az újabb nemzedék csenevész, sokan e körülménynek tulajdonítják. Gyulán a vármegyének és néhány helyen, mint például Csabán, Szarvason, a községnek magának van kórháza.

A nép azonban a hatóságok minden igyekezete daczára, megnehezíti az egészségi viszonyok javulását, mert orvoshoz egyáltalában nem, vagy már csak akkor fordul, midőn a betegség nagyon előre haladt. A gyermekgondozás szempontjából baj az, hogy a nép szegényebb része kiskorában a gyermeket tehernek tekinti s ha oly korban hal el, midőn még sertés-pásztorságra sem lehetett használni, szerencsének tartja. Itt a lelkimiveltség hiányán nevelés által kellene segíteni. A hét éven aluli gyermekek gyógyításának elhanyagolása sok száz esetben ismeretes, de a járási főszolgabiráknak azok egy harmada sem jelentetik be. Javulás várható e tekintetben a kisedóvóktól, melyekről most már törvény intézkedik.

A közigazgatási tisztviselők Békésmegyében jobban vannak fizetve, mint másutt, mert kevés különbséggel ugyanazon javadalmazást élvezik, mint a bírák és a bírósági alkalmazottak.

A törvénykezésre vonatkozólag csak azt említem még fel, hogy az államügyészség kezelése alatt levő gyulai központi fogházban, melyet én is megtekintettem, mintaszerű rend és tisztaság uralkodik. A vármegye területén 5 közjegyző és 59 ügyvéd működik, kik közül tizennyég lakik a törvény-

szék helyén. Békésmegye a nagyvárad királyi ítélőtábla területéhez tartozik.

Áttérek most Békésmegye közmívelődési viszonyainak ecsetelésére, melyeket kissé behatóbban kívánok elemezni, mert ha valami, éppen azok kellő jellemzése adhat életet a halomra gyűjtött hivatalos statisztikai adatoknak. És miután azon vidéknek, melyhez engem annyi emlék fűz, összes állapotait előszere-ttel tanulmányoztam, nem tudom megtagadni magamtól, hogy az ismeretek azon kincses bányájából, melyet a békésmegyei régészeti és közmívelődéstörténeti társulat működési területére vonatkozólag feltárt, a jelen alkalommal én is kissé bővebben meritek. A fent tisztelt társulatnak, mely 1875 óta száz taggal áll fenn és évenként a megyének más-más helyén tartja közgyűléseit, midőn az illető vidék távolabb és közelebb multjának emlékeit eleveníti fel, felette becses évkönyvei sok oly dolgot tartalmaznak, melyek nemcsak a megyei hanem az ország mívelt közönségének érdeklődésére is érdemesek.

A mint e munkálatomat kezdtem, úgy is akarom azt befejezni; a közmívelődés fejlődésének vázolója utján akarom annak mai képét bemutatni. Miután Gyuláról a török kiűzetett, a királyi kamarai számtartó vette át a török hódoltság alatt megmaradt hét nyomorult község felettes hatóságát, mely a megyének újabban lett bezikkelyezésével Löwenburg főispán kezeibe került. Ezen osztrák hivatalnok megyéjét ugyan 16 év alatt két napra csak egyszer látogatta meg, de azért fegyelmet tudott tartani a más megyékből nagy ügyvelbajjal összeszedetetett megyei tisztikarban. Ezeket Bécsből kénye-kedve szerint erősítette meg vagy csapta el. Így tett 1723-ban a főjegyzővel, 1728-ban pedig az alispánnal. Jellemző, hogy ez időtájt az alispán fizetése 200 frt., a jegyző 76, a szolgabíróé 60, az esküdté 50, a megyei orvosé pedig 30 frt. volt, ellenben a hóhér 54 és fél frt. fizetést kapott, majdnem két annyit, mint az orvos. Valószínűleg, mivel sokkal több dolga lehetett, a közerkölcsiség nem igen magas fokon állván akkor a megyében.

Ezért a hatóság minden falu mellé egy akasztófát állíttatott fel, annyi volt a rablás. Két oknak kell ez állapotot tulajdonítani. Egyrészt iskolák, melyek a szellemi és erkölcsi művelődést terjesztették volna, vagy nem léteztek, vagy csak igen kezdetleges állapotban. Másrészt Békés vármegye akkor



valóságos asylum volt, hova a máshonnan elkergetett csöcselék menekült és itt, hogy az adózók száma velök is szaporodjék, szívesen befogadták őket. Azután a megyei kormányzat élén állók sem voltak jobbak a Deákné vásznánál, mert visszaélések minden nap fordultak elő és például a főjegyző az iratokkal, melyek nélkül a pénztári álladékokat sem lehetett megállapítani, megszökött és más megyékből éveken át dacolt felettes hatóságával. A megyei gyűlés csupán csak a tisztviselőkből állván, elképzelhető, hogy milyen lehetett itt a közélet. A gazdasági élet sem volt külön. Hogyan is fejlődhetett volna valami ott, hol az elemek még féktelenül uralkodtak. Az árvíz minden akadály nélkül elpusztított mindent, ha szeszélye úgy hozta magával. Néha ugyan megkimélte a vetéseket, de hogy a terményeket értékesíteni lehessen, Debreczenbe vagy Nagy-Váradra kellett vinni. Éles világot vet ez állapotra azon adat, mely szerint 1767-ben a helytartótanács azon kérdésére, mi ára van a gabonának, a megyei hatóság azt felelte, hogy nem lehet megállapítani, mivel Békés vármegyében hetivásárok niucsenek és csak hozzávetőleg mondhatni, hogy a tiszta buza 2 frt. 40 krt., az árpa 68 krt., a zab 52 krt., a köles pedig 94 krt. ér köblönkint. Az is előfordult, hogy a helytartótanács a nép vagy katonák élelmezésére szükséges gabonának kivitelét e vármegyéből eltiltotta. A jobbágy a tulajdonát nem képezett földet hanyagul mívelte, kétharmadába kalászos növényeket vetett, egyharmadát pedig szénatermelés czéljából parlagon hagyta. Kukoriczát a kerített tanyai udvarban igen keveset termeltek. A házi szükségletet meghaladó mennyiséget vermekbe temették el, vagy boglyákba szórták, hol a nedvesség sokszor elrontotta, és mindenféle rágicsáló állatok rendszerint jól megdézsmálták. Csak akkor lehetett a felesleget kellőleg értékesíteni, ha az ország más vidékein mostoha évek járván, onnan vevők érkeztek, kik a különben eladhatatlan buzátinséges áron vették meg. A burgonya, repcze, lóhere és dohány ismeretlen czikkek voltak. A közteher viselése tekintetében a jobbágyok szintén igen sanyarú helyzetben sinlődött. A hol több földesura volt a községnek, mindenik saját színével jegyeztette meg jobbágyainak házáat, hogy a hajdú tudhassa, hol kell kopogtatni azok ablakán. A mely jobbágy az urbéri szolgálattal hátralékban maradt, az ellen a végrehajtás gyakran igen ember-

telen módon intéztetett. Például télviz időben sok helyen az ajtókat és ablakokat szedték le s míg a szolgálat teljesítve nem lőn, nem adták vissza. Az ellenszegülő jobbágyon gyakran ennél is egyszerűbb módon, mogyorófacsaléval szolgálatták az igazságot. A paraszt önérték és akarat nélküli teherhordó állat volt s csak bensejében dült a kegy, mely azonban egyes esetekben, például a Peró-féle parasztlázadás alkalmával hevesebben is kitört.

Végtelen puszták terültek el akkor e vidéken, mint az alföld más nem mocsaras részein, melyeket főleg legelőként használtak. A siri csendet, mely a pusztákon uralkodott, csak a ménések, gulyák és nyájak zivaja zavarta meg. Ezek mögött a délibáb játszott és a távolban tavat, azontúl pedig néhol egy tornyot és egy pár fát tüntetett fel. Egyedüli távrolról jött látogatói e tájnak a kárpáti sasok voltak, melyek azonban bő lakomáik elköltése után a mily némán jöttek, oly némán távoztak el ismét.

A Kőrösök mentét mocsarakkal vegyes rétek borították, hol a gólyák, gémek, szalonkák, vadludak és ruczák, sőt a sirályok légiói keltek hangversenyre az át nem hatolható nádasokban. A cserjés, bokros helyeken csak a vezér kanok kolompja jelölte az irányt, melyben a sertés nyájak legelésztek. Sem árok, sem fa nem jelölte a tulajdon határát. A lovak mentek, a merre ösztönük hajtotta, nem volt ember, kinek kárt tehetek volna, és nem volt, a kitől félni lehetett volna azokat. Ha a gazdának nagy sokára eszébe jutott lovainak sorsa, hallgatódzott, hogy mely irányban szól a vezérlő kolompja. Ha így sem tudott meg semmit, felmászott az őrfára, melyet egy leásott faoszlop képezett s onnan nézett szét, míg szemei a távolban a ménésre akadtak. Ekkor nyergesére pattanván, utána vágatott és a tanyára terelte azt. A szarvasmarhatenyésztés szintén vadgulyákban történt. Nagyobb fontosságot tulajdonítottak a juhtenyésztésnek, mely a gazdákat hussal, tejjel és ennek termékeivel, bőrrel és gyapjúval látta el. Az adót a gyapjú árából fedezték, úgy hogy az egy helyre hordatván, a községi előljáróság által megmértetett és együttesen adatott el. Miután az adó a gyapjú árából ki lett fizetve, a maradékot az illető termelő megkapta. Ily gazdálkodás mellett természetes, hogy a lakosságnak a pásztorok igen nevezetes részét képezték. Az ipar nagyon ma sem fejlődött

Békés vármegyében, de annak multjához roppant haladást tanusít. Hogy az ipar milyen nehezen tudott itt meggyökerezni, mutatja, hogy 1726-ban a helytartótanács azt kérdezvén, mily kézműveseket kellene a vármegyébe telepíteni, ez azt felelte, hogy legfeljebb szűrszabókat, mivel a famunka minden nemét a lakosság maga állítja elő; a kovácsmunkát pedig a cigányok végézik. Az ablakokra nem kellett vasalás, mert nem lévén szándék azokat valaha kinyitni, egyszerűen befalaztattak. Még ennek a századnak kezdetén is az első néhány évtized alatt a jobb butodarabokat felvidéki tótok, mint saját készítményeiket, megrendelésre szállították le. Sziogyártóra sem volt szükség, mert a hám kenderből, a gyeplő kötelekből készült. A timárt pótolta a trágyadomb, melybe az állatok nyers bőre bizonyos időre betemettetett és ott hagyták, míg a szőre lehámlott és maga a bőr megpuhult. A szűcsök a nyugalomba lépett juhászokból kerültek ki. Kőműves és ács minden családban került. Mesterségüket a szomszédok és rokonok házai építésénél tanulták, hol szíves-ségből, mit azonban félig-meddig kötelességüknek tartottak, segédkezni szoktak. A nép igényeinek csekély voltán kívül nagy hátrányára volt az is, hogy a vármegye készítményeinek árát büntetés terhe alatt limitálta.

A kereskedés községenkint egy vagy két boltra szorított, melyben kovát, taplót, galandot, a fűszerek közül szent-János kenyeret, a gyarmatárúk közül sárga és fekete cukrot, a gyártmányok közül tüt, drótot, kapsot, a kézművek közül veres cserép pipákat árultak. A kereskedelem kizárólag néhány görög boltos kezében volt. A mult század közepe táján egész Békésmegyében nem lakott több tizenhatnál. Elgondolható, minő kereskedők lehettek azok. Hiszen még 1831-ben is, kifogyván a megyeházán a pecsétviasz, az alispán lovas embert volt kénytelen Váradra meneszteni, hogy a sürgős hivatalos leveleket zárva lehessen elküldeni. De azért a megye a boltos görögöket a közterhektől lehetőleg kímélte és támogatta őket a beköltözni kívánó zsidók ellenében. Azért zsidó csak egy volt, Váriban, az is szeszfőzéssel foglalkozott. A megye a helytartótanács unszolására csak annyit engedett meg, hogy nyersbőröket vásárolhassanak, de egyebet semmit.

Bármennyi kifogást tettem is Békés vármegye gazdasági, ipari és kereskedelmi életének hibái és hiányai ellen

ezen háttérrel szemben méltányosan mást nem tehetek, mint hogy a felett bámulatomnak adjak kifejezést, hogy sok részben alig félszázad alatt ez a vármegye gazdaságilag hova emelkedett. Még nagyobb lenne a különbség mult és jelen között, ha az oktatás ügyére vonatkozólag hasonló adataink volnának. E részben, fájdalom, a kutatások eredményei még nem kielégítőek. De az alkotmányos korszak alatti fejlődés is nagyon biztató. A tankötelesek a lakosságnak husz évvel ezelőtt 19, ma 19 és fél százalékát képezik, akkor ezeknek csak 49.75% járt iskolába, ma már 73.5%; a tanítók száma akkor 202 volt, ma a vármegyében 328 tanító működik, az összes népiskolák fentartásának költsége 119.778 frtot tett, ma 236.345 forintot. Daczára ezen költségemelkedésnek, ma mégis az egyik fő baj az, hogy az iskolák túlnépesek, pedig a tankötelesek közül még mindig 13.381 nem jár iskolába. a mi azoknak 26.5%-át képezi. Ennek különben az a magyarázata, hogy a lakosságnak a tanyákon való szétszórtsága miatt az ott lévő ismétlő tankötelesek iskoláztatása majdnem legyőzhetetlen akadályokba ütközik, mert a 12 évnél ifjabb tankötelesek közül 91.25, az annál idősebbek közül pedig csak 37.52% jár iskolába, holott 13 éven felüli tanköteles husz évvel ezelőtt ismétlő iskolát egy sem látogatott. Nincs tehát ok a türelmetlenségre, mert ily mérvű haladással a jövőben is meg lehet elégedni. A kimutatott 36.739 iskolába járó közül népiskolát 29.882, ismétlő iskolát, ide értve az iparos és kereskedőtanulókat is, 6034, polgári iskolát 235, magán iskolát 93, végre középiskolát 471 növendék látogatott. A növevelés természetesen itt sincs ugy felkarolva, mint kívánatos lenne, de az nyomatékkaal kiemelendő, hogy tavaly ismétlő iskolába 2604, polgári iskolába 114 és magániskolába 93 leány járt, a kik a közönséges népiskolai oktatásnál mindenesetre jobb és magasabb rendű oktatásban részesültek. A tanulók felvételénél nemzetiségi tekintetben kevés különbséggel ugyanazon számarányokat kapjuk, melyeket a népszámlálás adatai tüntetnek fel. A tanítási nyelv szerint tisztán magyar 164, magyar és más nyelvű 39, egészen más nyelvű csak 22 iskola volt. Felekezeti jelleggel 159, községivel 58, egyesületivel 4, magán jelleggel 4 népiskola birt. A tanítók egy románnak kivételével a ki e miatt el is mozdított állásától, mind tudtak magyarul

Iparos tanulók iskolája hét van a vármegyében, melyek

közül a csabaiban az építő iparos tanulók számára külön téli tanfolyam is rendeztetett be. Ezen iskolákba 1529 tanuló, 237-tel több járt, mint a megelőző 1889. évben. Kisdédóvó intézet 14 van, melyekbe 1665 gyermek járt; egy intézet fentartása 650 frtba került.

Középiskola három létezik a megye területén Szarvason, Békésen és Csabán. A szarvasi fő, a két utóbbi közül az egyik hatosztályú, a másik algymnasium. A szarvasi ág. hitv. ev. iskola 1803-tól 1824-ig Mező-Berényben állott fenn, hova az esperesség a földesasszony özv. báró Wenckheim Ferenczné által, ki protestans nő volt, támogatva azért vitte ez intézetet, mert ott a tanulók mindjárt három nyelvet sajátíthatnak el. Igen sok a közéletben szerepelt egyén került ki e gymnásiumból, mely azonban a szarvasi földesurak, a gróf Bolza család, részéről 305 hold földnek felajánlása folytán e czélra 1834-ben Szarvasra vitetett át és azon emeletes épületben helyeztetett el, melyet a szarvasi egyház Tessedik Sámuelnek e század elején megszűnt gyakorlati gazdasági és ipari tanintézete számára emelt. Hiába igyekezett a berényi érdekeltség hasonló ajánlatokkal azt megtartani, már késő volt. Ezen intézetben 1889-ben 11 rendes, 3 rendkívüli tanár vezetése alatt 405 tanuló volt, kiknek fele más vallásfelekezethez tartozott, de a kik közül csak 16 nem vallotta magát magyarnak. B.-Csabán 1857-ben alakult egy ágostai hitvallású algymnasium, mely eleinte magán intézet volt, később az ottani egyház vette azt át és ma már abban hat tanár több mint száz tanulót oktat, kik közül 10 tótnak, kettő németnek, a többi magyarnak vallotta magát. Békésen 1861-ben alakult egy hat osztályú helvét hitvallású gymnasium, melyben 9 tanár közel száz tanulót tanít, a kik csaknem mind magyarok, de a fele sem reformatus, mert ezeknél a zsidók és római katolikusok többen vannak.

Ezen tanintézetek tanárai a két protestáns hitfelekezet és a római katolikusok lelkészeivel együtt állanak legnagyobb részt a közmívelődési mozgalmak élén. Közülök kerülnek ki főleg a megye irodalmi emberei, kiknek köszönhetjük például azt is, hogy Békés vármegye multját és népének jellemét most már munkáik olvasása útján is megismerhetjük.

Az egyházak fejlődése szintén hatalmas volt az újabb időben. Mig azelőtt csak két katolikus plébánia állott fenn

e megyében, egy Gyulán és egy Eendrődön, a többi egyház mind protestáns vagy görögkeleti volt, ma még a legerősebb protestáns községekben is rendkívül jól javadalmazott katolikus parochiák vannak. Különben az evangélikus lelkészek sem panaszkodhatnak, mert ellátásuk kartársaik közt legjobb az egész országban. A különféle felekezetek békében élnek egymással és azok lelkészei vállvetve igyekeznek előmozdítani a nép javát és művelődését. Kénytelen vagyok azonban constataálni, hogy a megye nem magyar ajkú lakosai közül a katolikusoknál az állam nyelvének tökéletesebb ismerete jobban terjed, mint az ágostai hitvallású tótok körében. Ennek oka részben az, hogy ezeknél a vallásos szertartás a nép anyja nyelvén tartatván, az ahhoz jobban alkalmazkodik, mint a hol az anyanyelv csak a profán életnek közege.

Egy előkelő állású evangélikus paptól egy időben kérdeztem, hogy Csaba magyarosodik-e, mire válasza az volt: »Igen, de azért tót marad!« És a dolog valóban így is áll. A csabai tót megtanulja a magyar nyelvet, mert szüksége van rá, de családi életében csak kivételesen használja. Tót nemzetiségi öntudata általában már nem igen van, tágabb értelemben véve magyarnak is tartja magát és ha a tősgyökeres magyarokkal áll szemben, nem tótnak, de bizonyos büszkeséggel csabainak vallja magát, hanem egészen magyarra nem lett és ha magyarosodása úgy halad, mint eddig, nem is lesz. Pedig ismételve mondom, hogy ez szerencsétlenség rá nézve, mert most már tulajdonképen semmitféle nagyobb kulturális közösséghez sem tartozik, minek szellemi hátramaradásával, mely sokszor életébe is kerül, megadja az árát. Sok tekintetben ugyanez áll Szarvasról és Tót-Komlósról is, ellenben a mezőberényi tót jobban magyarosodik. Itt különben a németek is úgy birják az állam nyelvét, hogy sokszor kilétök iránt tévedésbe ejtik az embert. A tótok rendkívül vallásos emberek lévén, papjaik oda vihetnék őket, a hová akarnák, vagy helyesebben a hova a népnek érdekében is kellene vinni őket. Daczára azonban annak, hogy a 24% tót nyelvi tekintetben csak külsőleg magyarosodik, néhány tót papnak és tanítónak egyáltalában nem sikerült e megyében nemzetiségi kérdést csinálni, mert annak lehetősége, hála istennek, már teljesen megszűnt. Hogy ez nem lehetséges, arra a véletlen is szerencsésen működött közre az

által, hogy Orosháza a magyar lutheranusokkal éppen a tót-ság közepébe telepítettetett. Ha ez nincs, akkor Csaba, M.-Berény, Szarvas és Tót-Komlós, továbbá a hajdan szintén tót Endrőd is oly összefüggő szláv területet képeztek volna, melynek jelentőségét most utólag nem is lehet kellőleg mérlegelni. Így azonban a magyar elem oly éket képezett ott, mely mind széljelebb választotta a homogén idegen elemet, sőt azt magához vonzotta, mert az például tény, hogy a b.-csabai tót jobban szereti az orosházi magyart, mint szarvasi vagy berényi tót hit sorsosát. Ennek magyarázatát már más alkalommal volt szerencsém megadni.

A közmívelődés jelen állapotának feltüntetése végett szólanom kell a békésmegyei nép lakási és élelmezési viszonyairól is. Régente annak kezdetleges gazdálkodása maga után vonta életmódjának egyszerűségét is s ennek megfelelőleg gyermekies volt kedélye és mulatsága is. Lakása eleinte föld alatti putrikból állott, azután jöttek a vertfalú, majd a vályogból és végül a téglából épült házak, melyek teteje a sok nádasok közt alig lehetett más, mint azok terméke. Később sem a zsindey, mely drága volt, hanem a cserép következett. Ma is a lakóházak ily anyagú épületekből állanak vegyesen. Érdekes, hogy sok helyen az utcák valósággal kanyarognak, minek oka az, hogy a házak elhelyezésére a partosabb helyeket keresték s a házsorok is így épültek. A békésmegyei városok kinézése azonban nagyot javult az újabb időben. A főbb helyeken az utcán kövezet és téglajárda van. A középületek igen nagyok és szépek. A vendéglők rendesen emeletes házak és azokban tűrhető ellátást kap az utas. Az utcák sok helyen szabályozvák és fasorral vannak beültetve. Békés-Csabán a közbirtokosság egy nagy és szép színházat emelt, mely mellett vigadó is van. A színészet azonban itt is, mint másutt a megyében, csak vándor madár.

Rendesen nagy és — sok helyen — emeletes épület a városháza is. A templomok a népes városokban, ha nem is nagy izléssel, de nagy méretekkel épültek. Az értelmiséghez tartozó birtokosok nem kastélyokban, hanem kényelmes, de polgári izléssel épült és egészen modern berendezéssel bíró házakban laknak. Ilyenek a paplakok és egyes vagyonosabb polgárok házai is. A főurak kevés kivétellel nem a városokban laknak,

Gyulán a régi vár helyén, melynek még fennálló tégladüledékei annak parkjában állanak s részben a cselédség lakásául szolgálnak, a gróf Wenckheim-család egyik ága bir szép barokk-stylben épült kastélylyal, Szarvason pedig a gróf Bolzák. A nagybirtokok azonban egy-egy csinosabb urilakkal vannak díszítve. Legnagyobbyszerű ezek közül a gróf Wenckheim Frigyes kigyósi kastélya, melyet Ybl tervezett és a mely az ő nevéhez méltó is. Fejedelmi kényelemmel és fénynyel van berendezve. Azt hiszem, az egész országban ritkítja párját s a fővárosnak is diszére válnék.

A nép lakásának berendezése különböző. A magyar helységekből a csín tisztasággal és egyszerűséggel párosulva általános. A jobb módúak újabb alaku, sokszor fényezett butorokat használnak, míg a szegényebbeknél csak a legszükségesebb házi butorok vannak meg, hanem az utcza felől egy tiszta szobája, a hova az idegent vezeti, a legszegényebbnek is van. Sok helyen azonban a nép annyira patriarchalis viszonyok közt él, hogy az apa megházasítván fiát, ez tőle nem válik el, a minek azután sokszor az a rossz következménye is van, hogy mint például Vésztőn és más sárréti helyeken néha egy szobában két, három család is lakik. A lakás viszonyokban javulás a legutóbbi népszámlálás adatai szerint is alig észlelhető, mivel e vármegyében az utolsó tíz év alatt a házak csak a népesség arányában szaporodtak. A tótok között Csabán néhány jobb módutól eltekintve, a lakások berendezése nagyon kezdetleges. Egy tornyos nyoszolya, melyben nem hál senki, egy tulipános láda, egy pár pad, egy kékre festett fenyőfa asztal, s végre egy vaczok, a hol a gyermekek hálnak, mert a család felnőtt tagja az istálóban s az ugynevezett hátulsó szobában szoktak meghuzódni, hol a berendezés még tökéletlenebb, mert csak a suba vagy bunda képezi az ágyneműt: ez a butorzat. A nagyobb gazdák azonban kezdik már a nagy ablakos házakat is építeni. Szarvason csinosabb a parasztlakok berendezése, mert az értelmiséggel való érintkezés ott sűrűbb, minek hatása meg volt a nép életmódjára is. Komlóson is lassankint magyarosabb szokások lettek divatosak. Ott különben e század elején, valamint Szarvason a múlt században a nép viselet egészen a felvidéki tótokéhoz hasonlított és lassankint alakult át most már csaknem olyanná, mint a minő a környéken levő magyaroké, kikkel együtt a



kékbelit mind gyakrabban viselik. Csabán a nép viseletével szintén közel áll a magyarokéhoz. A gazdaleányok különösen kedvelik a selymet, melyből pruszlít, rokolyát, kendőt viselnek s lábaikat magas sarku finom czipő fedi.

A népszokásokban sok eredetiség van. A komlói tótok egyszerűbbek, s a dinom-dánomot kevésbé kedvelik, de bizony a csabai és szarvasi tót, valamint a magyarság szívesen mulat minden családi ünnepély alkalmával. Ez a szokás még azon időből maradt, midőn a természet adományai bőven voltak és nem lehetett azokat másként értékesíteni. Az előtt az iszákosság jobban volt elterjedve, mint most, midőn a népet általában józannak lehet mondani. A nép főtápláléka a főzelék és a tészta; húst főleg addig eszik, míg az általa leölt sertés húsából tart. Sok helyen ezt megfüstölve elteszik és a nyári munkaidő alatt fogyasztják, a mi egészen észszerű dolog, mert legerősebb táplálékra akkor van legnagyobb szükségük. A magyarok több helyen a szárnyas házi állatok húsát is élvezik, míg másutt csak arra szorítkoznak, a mit az előbb mondtam. A fehérnyét némileg pótolja náluk ez esetben a jó buzakenyér s táplálja őket a szalonna, melyet sütve és nyersen nagyobb mennyiségben fogyasztanak. Az ivó víz általában rossz e megyében, sok helyen, például Orosházán csaknem ihatatlan, azért egypár mezőváros artézi kutat furatott magának. Az első volt a csabai, mely öt évig készült, de most már meg van és vize jó. Gyógyvize a megyének csak egy létezik, az Orosháza melletti Gyopáros tóban, mely szikes területen fekszik és görvélyes bajok ellen javaltatik. A nagyobb városok mulató helyekül város ligetekről is gondoskodtak, melyek közül kiemelendő a csabai és a gyulai. Az utóbbiban szép épület is van tánczteremmel. Ez épület egy nagy fülkéjébe van illesztve br. Wenckheim Béla mellszobra.

Méltán őrzik Békés vármegyében e férfiúnak emlékét, mert az ő egyénisége ott csak ugyan nagy és üdvös átalakulást idézett elő. Régente annak alkotmányos és nemzeti érzése vajmi fejletlen volt. A mult században ez a vármegye nem volt más, mint a központi hatalomnak eszköze és rendeleteinek öntudat nélküli végrehajtója. Latin nyelven tanácskozott, levelezett és vezette jegyzőkönyveit s ha magyar átiratokat kapott pl. gr. Károlyi Sándortól, vagy a tiszta magyar vármegyéktől, azokra is latin nyelven válaszolt. Még e század

első harmadában szintén a legconservativebb és legszolgaiabb szellemű vármegyék közé tartozott. Az akkori nem épen alkotmányos szellemű kormány parancsai ellen soha sem volt észrevétele. A harminczas évek közepe táján azonban néhány év alatt a leglelkesebb törvényhatósággá nőtte ki magát. Ekkor az ifju báró Wenckheim Béla, ki Pozsonyban és Pesten a legnagyobb magyarnak bensőbb társaságához tartozott, tűzte ki a haladó szabadelvűség zászlóját és köréje csoportosultak az uj nemzedék legjobbjai. Az ő vezérlete és befolyása alatt állott Békés vármegye közélete egész a függetlenségi harczig és azon túl is, a mennyiben létezett, a hatvanas évekig. Ez idő alatt a békési értelmiség folyton a pezsgő és haladni vágyó társadalomnak nyujtotta képét. De a hatvanas évek alatt kiesett a vezérlet az ő és elvtársainak kezéből s a fennállott határozati, majd később a függetlenségi és negyvennyolczas párt kerekedett felül, úgy hogy ma e vármegye politikai tekintetben túlnyomólag annak területéhez tartozik. E tekintetben nincs nagy különbség a nemzetiségek között, mert a gyulai német ép úgy érez, mint az orosházi magyar, vagy a szarvasi tót.

E tárgygyal kapcsolatban fel kell azt is emlitenem, hogy e vármegyének minden egyes nagyobb városában van most politikai heti, vagy hetenkint többször megjelenő magyar lap és nyomda, mely azt előállítja és a helybeli közönség e közlönyöket figyelemmel és érdekléssel olvassa. Vannak a magyar városoknak olvasó és népkörei is, melyek ha nem is bevallottan, de tényleg hasonló politikai színezettel bírnak. Ezen kívül az értelmiség számára mindenütt léteznek casinók s a jótékony és közhasznu egyletek egész serege működik. Minden városban van legalább 10—12 ily egylet vagy társulat. E városok általában igyekeznek maguknak mindent megszerezni, s teljesen kielégíteni közönségük mindenféle igényeit. Így azután ugyszólván apró paraszt respublikákká alakulnak, hol egy egy kicsiny patricius osztály is létezik, de ez inkább gyengül, mint erősödik. Ezért van az, hogy Békés vármegye népe az értelmiségnek ugyszólván minden vezetését nélkülözvén, a tiszta demokracziának folyton hullámzó tüneteivel köti le a szemléelő figyelmét.

Ime ez Békés vármegye. Csekély ingatag multból fejlődött erőssé és erős a remény, hogy a jelenkor szilárdabb alapján minden irányban folyton tisztuló nézetekkel fog haladni nagy és szép jövője felé.

# MEGYEI MONOGRAFIÁK.

## MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI  
ÉS STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

### AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA :

(Az egyes monografiák a zárjelben jegyzett árakon külön is megszerezhetők)

- I. † GRÜNWARD BÉLA : Zólyom megye .. (30 kr.)
- II. SZMRECSÁNYI ÁRISZTID : Liptó megye .. . . (20 kr.)
- III. DR. PISZTÓRY MÓR : Pozsony városa .. (50 kr.)
- IV. SVÁBY FRIGYES : Szepes megye .. . . (30 kr.)
- V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS : Árva megye .. . . (40 kr.)

Az egész kötet ára 1 frt 50 kr.

---

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA